



Akademie věd
České republiky

Teze disertace

k získání vědeckého titulu "doktor věd"

ve skupině věd ... historické

Fürstengrabhügel der Hallstattzeit bei Rohná in Südböhmen. Manifestationen der sozialen Eliten der Eisenzeit im Böhmischem Becken

název disertace

Komise pro obhajoby disertací v oboru archeologie

Jméno uchazeče PhDr. Miloslav Chytráček, PhD

Pracoviště uchazečeArcheologický ústav AV ČR, Praha, v.v.i.

Letenská 4

118 01 Praha 1

Místo a datum ...Praha...20. 1. 2021.....

Práce přináší hlavní výsledky mezinárodního projektu zaměřeného na záchranný archeologický výzkum poškozené knížecí mohyly ze starší doby železné v Rovné u Strakoníc. Projekt realizovaný v rámci Programu interní podpory projektů mezinárodní spolupráce AV ČR vycházel z kombinace archeologických i bioarcheologických pramenů a využíval co nejširší spektrum přístupů a metod, klíčovou roli hrály přírodovědné analýzy. Důvodem k výzkumu v roce 2012 – 2013 bylo vyloupení pěti bronzových nádob nelegálním výkopem v roce 2009, dnes jsou nádoby uloženy v Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích.

Výzkum mohyly 1 prokázal, že masivní konstrukce ze souvislé vrstvy kamenů překrývala dřevěnou čtvercovou komoru o velikosti 6,2 x 6,1 m. Dřevo se nedochovalo, průběh stěn prozrazovaly jen negativní stopy. Při jihovýchodním nároží dna komory se v prostoru nelegálního zásahu podařilo rozpoznat a dokumentovat otisky den bronzových nádob. Toreutickou soupravu doplňovalo 7 keramických nádob. V jejich blízkosti ležel železný nůž a masitá jídelní obětina doložená kostmi z telete. Hojné kosti ovčí/koz rozptýlené v různých místech prozrazují další pozůstatky masitých milodarů. Pozoruhodný je nález drápů medvěda v jihozápadní části dna hrobové komory. Mladší zásah z pozdní doby laténské (objekt 11) značně poškodil kostrové pohřby starší doby železné v jihozápadním prostoru komory, kde se také nacházely součásti kroje a šperku: velký kroužek z jantaru, fragment malé bronzové spony, dvě drobné bronzové tyčinky zakončené očkem a malé bronzové kroužky. Při jižní stěně komory ležela bronzová toaletní souprava, v severozápadním nároží se našla bronzová spona s ozdobnou patkou, také soubor parohových korálek i fragmenty miniaturních železných jehliček s bronzovou a skleněnou hlavicí, také několik kostěných hrotů šípů. V jihozápadním úseku komory jsme registrovali ozdoby koňského postroje a kovové součásti čtyřkolového vozu. V severozápadním nároží ležely téměř neporušené pozůstatky nápadně malého dvoukolového vozu, dobře se dal rozpoznat obdélný půdorys korby, zjevné bylo také umístění obou kol.

Bronzová toaletní souprava typu Hochdorf vykládaná červeným mořským korálem je importem ze severní Itálie z oblasti kultury Golasecca nebo Este, podobné artefakty se zde vyráběly v 5. stol. př. Kr. Obě spony mají ve žlábcích na lučíku také zachovanou intarzii z červeného mořského korálu, podobné exempláře se vyskytují zvláště v oblasti vymezené řekami Inn – Salzach. Spony s ozdobnou patkou opatřenou čtvercovou či obdélnou destičkou lze datovat do fáze Ha D3, spadají do doby okolo roku 500 př. Kr. Bronzové tyčinky zakončené kruhovým poutkem se interpretují jako ozdobná součást kožené obuvi, doloženy jsou již v pozdní době halštatské a především v LT A. Drobné parohové korálky mají paralely v etruských hrobech střední Itálie, známe je i z halštatských hrobů ve Slovinsku. Analogie k většímu korálku z parohu s vysoustruženými oběžnými rýhami je známá z knížecího hrobu Ha D2 v Hochdorfu. Drobné železné jehličky jsou opatřeny bronzovou, jedna skleněnou hlavicí. Malé železné jehlice s bronzovou hlavicí lze na konci stupně Ha D doložit v Bádensku-Württembersku, větší bronzové jehlice se skleněnou hlavicí se objevují v hrobech časně fáze Villanova II v Emilia-Romagna. Oblý kroužek z jantaru baltského původu má nejbližší analogie zvláště v jižních a západních Čechách v Ha D2-3 až LT A.

Žebrované bronzové cisty s pohyblivými uchy patří cistám série II, rozšířeny jsou od severní Itálie, východních Alp až do Polska i Švédska, nápadný je také hojný výskyt na území České republiky. Místa výroby nejsou zatím lokalizovaná, těžišť jejich rozšíření však leží

v regionu východních Alp. Vyráběny byly pravděpodobně v dílnách rozmístěných v širokém pásu podél jižního okraje Alp. Ojediněle se objevují již v Ha C, jejich produkce však probíhá především v průběhu celého stupně Ha D. Kotel varianty Herbertingen v Čechách zatím nebyl doložen. Nádoby těchto tvarů se koncentrují především v prostoru Bádenska-Württemberska a Švýcarska, patřily zde k výbavě bohatých hrobů elity Ha D2-3. Situla rýnsko-tessinského typu spadá do časového úseku Ha D3-LT A, v Čechách opět reprezentuje zatím ojedinělý exemplář a do České kotliny se nádoba dostala ze severní Itálie. Těžiště jejich rozšíření leží v západní části severní Itálie, kde byla většina těchto nádob i produkována. Další koncentrace se objevuje ve Slovinsku a pravděpodobně zde byly též vyráběny. Mísa s perlovaným okrajem varianty Hunderingen patří 2. pol. 6. stol. a 1. pol. 5. stol. př. Kr., na naše území byla dopravena ze střední Itálie pravděpodobně přes oblast západních Alp a jihozápadního Německa.

Doloženo je 7 keramických nádob, mísu s lomenou stěnou i situlovitou nádobu lze dobře datovat do fáze Ha D2-3.

Soupravu koňských postrojů prozrazují bronzové ozdoby kožených řemínků, parohový a železný roubík. Roubíky těchto tvarů se objevují ve střeoevropském prostoru mezi Bádenskem a Slovenskem, chronologicky spadají do období vymezeného fázemi Ha C1 a Ha D1. Tepané knoflíkovité pukličky jsou známé z hrobů Ha C – Ha D1 Bádenska-Württemberska, Dolních a Středních Frank, Horní Falce a Čech. Bývají označovány jako typ Thalmässing, který je charakteristický zvláště pro stupeň Ha C. Bronzové lité knoflíkovité návlečky s dutými kuželovitými hlavicemi opatřenými vrcholovou kuličkou jsou doloženy v jižních Čechách v hrobech Ha D2-3. Ojedinělý exemplář s dekorem soustředných kroužků je blízký typu La Butte z Ha D2 v Bádensku-Württembersku a Burgundsku. Malé bronzové objímky i manžetovité návlečky z bronzového nebo železného plechu mají paralely především v hrobech Ha C severovýchodního Bavorska. Ke garnituře koňského postroje lze přiřadit fragment udidla i háčkovitou záponku z uzdy, podobné záponky s příčkou ve tvaru T spadají opět do stupně Ha C.

S čtyřkolovým vozem souvisely železné zákolníky s osmičkovitou hlavicí, dobře zachován byl pouze jeden celý exemplář. Tyto zákolníky českého typu (typ Kolín) jsou známé především z hrobů s vozy Ha C v Čechách a ojediněle se vyskytly také v Bavorsku, používaly se u čtyřkolových vozů od časného stupně Ha C do Ha D1. Z čtyřkolového vozu pocházejí také fragmenty železných čelních destiček a obručí náboje kola. Ozdobná bronzová kování patřila k výzdobě korby, severně a severozápadně od Alp jsou podobné bronzové ozdoby korby čtyřkolových vozů doloženy ve stupni Ha C1, nálezy z Rovné lze proto spojovat s typem vozu 2.

Ke konstrukci dvoukolového vozu patřil železný tyčinkovitý čep s koncovými kruhovými oky. Páry shodných tyčinkovitých čepů s koncovými oky byly charakteristické především pro dvoukolové vozy doby laténské. Kovové čepy s oky zde patří k technickým zvláštnostem, které prozrazují úzké vzájemné vztahy elit časné doby laténské mezi oblastmi Champagne, Porýní a jihozápadními Čechami, umožňovaly při využití kožených řemenů elastické spojení korby s nápravou nebo podvozkem vozu. Železné obruče kol s hřeby se u malého dvoukolového vozu z Rovné vyznačují malou tloušťkou, šířka se pohybuje jen mezi 1,1 cm až 1,3 cm. Čelní kování nábojů kol s hřeby a pravoúhle zalomenými okraji jsou doloženy již

u čtyřkolových vozů z průběhu stupně Ha D ve středních a J Čechách i Bavorsku. Dekorační účel měly na vozíku z Rovné početné bronzové pásky obtočené kolem dřevěných paprsků kol. Tvarově jsou velmi blízké bronzové plechy, které zdobily oj čtyřkolového vozu Ha D3 z Vix. Boční strany korby nesly dobře zachovanou výzdobu složenou z řad obdélných i čtvercových destiček vyřezaných z parohu jelena. Nalezlo se zde celkem 98 kusů těchto různě tvarovaných destiček. Menší artefakty zdobily rytý dekor soustředných kroužků, větší exempláře byly prolamované a znázorňovaly geometrické a vzácněji i figurální antropomorfní motivy. Podobná výzdoba bočnic vozu rozčleněná v pravoúhlé metopy je znázorněna na některých výjevech situlového umění 6. – 5. stol. př. Kr. Prolamované figurky válečníků a zvířat zdobily obdélné vlysy na bronzovém plechu korby etruského dvoukolového vozu z 1. pol. 7. stol. př. Kr. v mohyle ze *San Cerbone* u Populonie. Paralely k obdélným rámečkům s prolamovanou figurální výzdobou vyrobené však z kovových materiálů lze uvést z halštatských pohřebišť v Korutanech a Štýrsku, kde zdobily funerální keramiku. Korbu čtyřkolového vozu z hrobu Ha D2 v Horních Francích pokrýval bronzový plech s vlysem pravoúhlých polí s vytepanými lidskými postavami. Pětice nebo čtveřice rytých kroužků s centrálním bodem časté na destičkách z Rovné se objevují v obdélných polích opaskových plechů z hrobů Ha D1, paralely zde najdeme i k některým prolamovaným geometrickým motivům parohových destiček. Velmi podobně zdobený artefakt z parohu lze doložit na sídlišti horákovské kultury v Těšeticích. Fragmenty ohněm poškozených pravoúhlých i trojúhelníkovitých destiček z parohu s dekorem soustředných kroužků známe např. v knížecím hrobu Ha D1 mohyly Kröllkogel v Kleinklein. Paralely k ozdobným sloupkům z Rovné vidíme především u podobných kovových sloupků z bočnic korby vozů z Como-Ca' Morta nebo Vix.

K velkému železnému noži lze nalézt analogie ve středních a severozápadních Čechách již ve stupni Ha C, podobné nože se v průběhu stupňů Ha C-Ha D objevují i v jižních Čechách. Tři kostěné kolíkovité hroty šípů mají analogie v halštatských hrobech z Dolního Rakouska i Středních Frank, v 6. stol. př. Kr. jsou tvarově blízké kostěné hroty šípů doloženy také ve skytských hrobech.

Časové zařazení knížecího hrobu prozrazuje v první řadě šperk a součásti kroje, spony spadají do doby okolo roku 500 př. Kr. Také toaletní souprava, jantarový kroužek, bronzové i keramické nádoby a dvoukolový vůz reprezentuje mladší soubor milodarů odpovídající stupni Ha D3. Rozlišit však můžeme druhou skupinu milodarů, která má vyloženě archaický charakter: čtyřkolový vůz se železnými zákolníky a některé součásti koňského postroje. Podle radiokarbonového datování nejstarší lidskou kost reprezentuje *metatarsus* spadající v absolutní chronologii do periody 826 – 778 BC, prozrazuje tedy primární kostrový pohřeb patřící stupni Ha C1. Čtyřkolový vůz bychom tak mohli spojovat s tímto nejstarším pohřbem. Větší část zbývajících lidských kostí můžeme zřejmě přiřadit k pozdně halštatskému knížecímu hrobu z období stupně Ha D3. Radiouhlíková data však nevyklučují i možnost třetího kostrového pohřbu snad z 1. pol. nebo středu 6. stol. př. Kr. Případy dodatečných hrobů jsou v jižních a západních Čechách poměrně časté. Jednoznačně byl rozpoznán dodatečný zásah z mladší/pozdní doby laténské, který měl podobu šachty nebo jámy (obj. 11) a lze jej interpretovat jako sekundární hrob z období LTC2/D.

V prostoru sousedících mohyl 1 a 2 byl realizován magnetometrický a geoelektrický odporový průzkum, obvodové vymezení příkopem nelze předpokládat. Výsledky geoelektrického odporového měření naznačují výrazně kamenitý plášť obou mohyl a také velmi podobný, téměř čtvercový tvar obou destruovaných objektů. Mohyla 1 byla nepochybně razantně narušena, výsledky měření v prostoru mohyly 2 naznačují lepší stav podpovrchového dochování objektu.

Druhy hornin byly určovány přímo na místě v průběhu archeologického výzkumu makroskopickým posouzením geologem. Materiál na stavbu mohyly byl získáván povrchovým sběrem volných kamenů. Zjištěné vertikální i plošné změny horninové skladby náspu mohyly jsou důsledkem částečně se měnících hlavních zdrojových míst dodávaného kamene v průběhu její stavby a lokální koncentrace určitého druhu horniny v náspu patrně odpovídají jednotlivým dodávkám kamene z různých míst.

Detekce zbytků potravin byla založena na testování přítomnosti proteinů ve vzorcích z vnitřního i vnějšího povrchu bronzových nádob. Přítomnost obilné složky naznačuje gluten, který byl s různou intenzitou zaznamenán u vzorků z vnějších stěn mísy a kotle i z vnitřních stran kotle a obou cist. Uvnitř kotle a cisty 2 byl nalezen rovněž kasein signalizující přítomnost mléka, imunoglobuliny třídy IgG ukazují, že mléko bylo kozi.

Vzhledem ke kontaminaci bronzových nádob mají pylová spektra omezený interpretační potenciál.

V prostoru hrobové komory jsme evidovali zuhelnatělé dřevo a rostlinné makrozbytky. Zbytky rostlin rumištních a plevelů zřejmě odrážejí prostředí místa, kde probíhala část rituálů souvisejících s pohřbem. Kulturní rostliny byly registrovány v nízké koncentraci. V komoře mohyly se vyskytla zuhelnatělá pšenice dvouzrnka, ječmen a hrách nebo vikev, v laténském obj. 11 ječmen. Ve vzorcích se vyskytují vlhkofilné nebo přímo vodní rostliny, které mají nápadné květy, jejich využití pro dekorativní účely se nabízí. Celkově bylo doloženo 10 druhů dřevin. Vysoké je zastoupení jehličnatých dřevin, listnaté dřeviny se hojněji vyskytovaly v komoře mohyly

Východní část hrobové komory ukazuje vysokou fosfátovou anomálii, která vytéká i ven z komory. Množství potravin, schopných vyvolat tak obrovskou anomálii, lze odhadnout na mnoho metrických centů. Další nalezená anomálie prozrazuje místo uložení zemřelého v jihozápadním rohu hrobové komory, kde se také nacházely fragmenty lidských kostí.

Soubor obsahoval velké množství většinou izolovaných zlomků kostí různých částí skeletů. Největší shluk kostí (okrsek I) byl situován u západního okraje hrobové komory. Kostí bércevé náležely dospělému jedinci robustnější stavby, snad spíše mužského pohlaví, *adultus* II+ (nad 30 let). Většina vzorků spadala do širšího rozpětí doby halštatské od pol. 8. do 5. stol. a s největší pravděpodobností můžeme počítat s pozdně halštatským stářím, ale jeden *metatarsus* s datací 826-775 BC lze zařadit již do počátku doby halštatské. Kostí z okrsku I lze přisoudit dvěma dospělým jedincům. U staršího pohřbu se musíme omezit pouze na konstatování dospělý, další antropologická zjištění nejsou možná. Okrsek II situovaný u jižního okraje hrobové komory byl tvořen fragmenty kostí, které náleží minimálně dvěma jedincům. Radiokarbonové datování vzorků kostí z okrsku II potvrdilo mladší zásah v době latéské. Okrsek III ležící severněji byl tvořen zbytky obou čelistí, které lze přisoudit

mladému jedinci juvenis-adultus I (14-25 let). Podle datování C14 je možné tohoto jedince zařadit do pozdní doby halštatské.

Všechna radiouhlíková datování zvířecích kostí spadají do „halštatského plató“ na radiouhlíkové kalibrační křivce, a to včetně telete v roli pozdně halštatského milodaru. Za součást pozdně halštatského pohřbu lze považovat i poměrně hojné pozůstatky ovce/kozy nalezené na dně komory. Ze dna komory pochází také zlomek krčního obratle prasete, který lze na základě radiouhlíkového datování spojit s pozdně halštatským pohřbem. Doklady medvěda zahrnují tři distální prstní články, tj. kosti nesoucí drápy, získány byly plavením zeminy z jihozápadní části dna pohřební komory. Pocházejí z přední i zadní tlapy zvířete, nálezy lze s velkou pravděpodobností interpretovat jako pozůstatky vložené medvědí kožešiny.

V hrobové komoře byly nalezeny zdobené destičky, objímky, korále a hroty šípů. Početně dominují parohové destičky, které sloužily jako intarzie korby dvoukolového vozu. Síla kompakty naznačuje, že šlo vesměs o paroh vzrostlého jelena. Celková plocha nalezených destiček ukazuje, že pro výrobu byl použit více než jeden paroh. Objímky železných sloupek korby vozu byly také zhotoveny z lodyhy parohu jelena, stejně tak velký korál. Studium artefaktů potvrdilo využití techniky drážkování v rámci podélné debitáže, sloužící k primární extrakci suportu ze suroviny. Délková redukce artefaktů byla provedena technikou příčného řezání, příčné debitáže. Stopy debitáže byly v následující výrobní fázi unifikovány technikou broušení. Při tvorbě prolamování byl primárně vytvořen provrt, který sloužil jako iniciační bod. V následné fázi se přistoupilo k řezání, méně často k broušení. Půlkruhové prolamování bylo vytvořeno postupným broušením, respektive pilováním. Na spodní, spongiózní straně artefaktů identifikovány stopy podélného strouhání. Žlábkování parohových objímek bylo docíleno příčným broušením, respektive pilováním. Horní strana artefaktů byla modifikována jemným broušením/hlazením. Výzdoba kroužků c. centrální důlkem byla provedena velmi precizním vrtáním kruhovitou kontinuální rotací, patrně pomocí speciálního vrtáku pohybujícím se pomocí taháku. Na artefaktech je patrné postupné otupování vrtáku, a to ve formě neostrých hran vývrtu.

Analýza zvětřalých úlomků materiálu z inkrustací spon a toaletní soupravy prokázala červený korál vyskytující se při všech pobřežích Středozemního moře. Použité větévky se vyznačovaly malým průměrem a lze proto usuzovat, že v původním stavu měly sytě červené, nikoliv růžové zbarvení.

V případě kroužku z jantaru prokázala metoda infračervené spektroskopie jantar baltského původu.

Pro radiouhlíkové datování lidských a zvířecích kostí bylo připraveno celkem 21 vzorků. Plató na radiouhlíkové kalibrační křivce přibližně v rozmezí let 800 – 500 BC ztěžuje datování interpretaci. Ze všech zkoumaných vzorků tomuto plató předchází pouze vzorek č. 18_092 pocházející z metatarsu člověka. Z něj plyne úzce stanovené kalibrované stáří 826–778 BC (P=95) a potvrzuje přítomnost staršího pohřbu Ha C1. Poměrně velký časový rozptyl pravděpodobností jednotlivých kalibrovaných dat a jejich překryv neumožňuje celkový počet halštatských pohřbů spolehlivě stanovit. Radiouhlíkové datování kostí zároveň potvrdilo minimálně tři pozdější zásahy nebo intruze. Ty jsou zachyceny v analýzách tří lidských kostí, dvou datovaných do období laténského a třetí datované do raného středověku.

Celkem 23 bronzových artefaktů z pohřební komory bylo podrobeno orientačnímu měření prvkového složení pomocí metody rentgenové fluorescence. Spektrum vybraných artefaktů zahrnuje kovové nádoby, součásti oděvu i koňského postroje a vozů. Všechny zkoumané artefakty jsou vyrobeny z cínového bronzu. Nejnižší hodnoty cínu pozorujeme u mísy typu Hunderingen, kromě mědi a cínu je zde výrazněji zastoupeno olovo a arsen, takovéto složení odpovídá předpokládané etruské provenienci nádoby. Obě cisty vykazují vzájemně podobný výsledek, nižší obsah arsenu oproti ostatním nádobám. Spony a toaletní souprava se od ostatních artefaktů liší výrazným zastoupením olova ve slitině. V případě toaletní soupravy je pozoruhodná přítomnost kombinace prvků Ag-As-Sb-Bi. Dva odlišné typy knoflíkovitých návleček se vzájemně liší také použitou slitinou. Rozdíly v obsahu olova a antimonu ukazují rovněž ozdoby korby čtyřkolového vozu vůči bronzovým objímkám paprsků kol dvoukolového vozu.

Miniaturní železná jehlička je zakončena hlavičkou z průsvitného skla modré barvy, která byla ve třech místech analyzována metodou SEM/EDS. Výsledky měření potvrzují, že sklo patří do skupiny materiálů, označované termínem *mixed alkali glass*, nebo též LMHK. Sklovité materiály typu LMHK jsou typické zejména pro dobu bronzovou v západní Evropě, vyskytují se i v oblasti Čech, ve střední Evropě se sklo typu LMHK užívalo ještě na přelomu stupňů Ha B3/Ha C1. Měření mikroskopických kovových inkluzí na povrchu skla ukázalo značné množství stříbra, doplněného zlatem a mědí. Částičky kovu se na sklo snad mohly dostat až v rámci používání artefaktu.

Následující kapitoly se zabývají rekonstrukcí pohřebního monumentu a interpretací nálezů v hrobové komoře. Vystupuje např. otázka původní podoby sepulkrální stavby. Kresba mohyly 1 z druhé poloviny 19. stol. zachycuje rozlehlou vyvýšenou plošinu s vystupujícími kameny po obvodu. Plošinu tvořící temeno sepulkrální stavby zachytilo i geodetické měření provedené před plošným odkryvem, některé z větších kamenů ještě trochu vyčnívaly nad povrch terénu. Výzkum prokázal, že vyvýšenou plošinu utvářelo pravidelné seskupení větších i menších kamenů, které překrývalo dřevěnou hrobovou komoru. Stavba vysoká jen 60 až 70 cm měla půdorys 25 x 25 m s velkými bloky kamenů po stranách. Ve vzdálenosti 1 m západně se nacházel podobný destruovaný útvar čtyřúhelníkového půdorysu (mohyla 2) o délce strany 25 m. Celý pohřební monument tak tvořily dvě rozlehlé čtvercové stavby orientované podle světových stran, zřejmě se dost odlišovaly od běžných mohyl budovaných v době bronzové a halštatské. Podél západní stěny dřevěné komory s hlavou směřující k jihu ležel pravděpodobně muž ve věku nad 30 let. Počítat můžeme minimálně se dvěma kostrovými pohřby z pozdní doby halštatské. Vzhledem k narušení je obtížné rozhodnout, zda se jednalo o současný pohřeb dvou osob (muže a ženy?) nebo byl druhý jedinec do komory uložen dodatečně. Pro knížecí pohřeb byla kolem roku 500 př. Kr. postavena na úrovni terénu v místě zaniklého staršího hrobu Ha C dřevěná roubená stavba o velikosti cca 6 x 6 m. Detailní dokumentace nálezové situace umožnila rekonstrukci pravděpodobné původní podoby malého vozíku s bohatě zdobenými bočnicemi korby.

Výjimečné složení a také výzdoba některých artefaktů v pohřební výbavě vybízí k zamyšlení nad symbolikou uměleckého projevu elit starší doby železné. Výzdoba bronzových nádob a vozů vypovídá o symbolickém uměleckém projevu elity, sledovat zde můžeme hlavně dva aspekty: stále se udržují staré místní náboženské motivy solárního kultu,

zároveň se však více prosazuje inspirace v oblasti Středomoří. Symbolické obrazy starší doby železné představovaly významné médium, které sloužilo především domácí elitě. Obě cisty mají na dně vzory paprskovitě uspořádaných linií či pásů, konce obloukových uch nesou hlavičky vodních ptáků. Motivy slunečního kotouče se často kombinovaly s výjevy vodních ptáků, jedná se o starou symboliku mající své kořeny v době popelnicových polí. Ve znamení sluneční symboliky byla zřejmě vyrobena většina halštatské toreutiky. Pozoruhodné jsou bronzové prolamované terčíky z korby čtyřkolového vozu. Podobné bronzové prolamované terčíky s motivem kříže a čtyřmi trojúhelníky se v jihozápadním Německu a Bavorsku objevují již od střední doby bronzové a časné doby popelnicových polí. Závěsky měly funkci amuletu, interpretovány jsou jako sluneční symboly. Na Moravě v hrobu horákovské kultury z Ha C2/Ha D1 odráží starou tradici slunečního kultu středodunajské oblasti.

Pozoruhodné jsou rovněž výzdobné motivy parohových destiček upevněné původně na vnější straně korby dvoukolového vozu. Kroužky představují sluneční symboliku, která se do podoby menších soustředných kroužků postupně transformovala ze starších solárních motivů doby bronzové již na začátku pozdní doby popelnicových polí. Větší obdélné prolamované artefakty znázorňují lidské postavy, které svým držením těla připomínají pěstní zápasníky vyobrazené na situlovém umění. Náznak pozdvižených paží může prozrazovat znázornění tance, nejlépe zachovaná destička pravděpodobně zobrazovala tanec válečníka vyzbrojeného dvěma kyji. Vyobrazení člověka v alpské oblasti vystupuje od 8. stol. př. Kr., plastická antropomorfní zobrazení představují inovaci doby železné a jsou všeobecně připisována elitě, objevují se většinou v sepulkrálním kontextu a souvisí zpravidla s náboženskými a mytickými zakotvenými tématy. Figurální umění znázorňovalo určité představy a mohlo zdůvodňovat, případně upevňovat sociální a náboženské postavení zvláště vyzdvížené skupiny společnosti.

Neobvyklým způsobem zdobený velmi malý dvoukolový vůz z Rovné vybízí k hlubšímu zamyšlení nad funkcí tohoto pohřebního milodaru. Nalezli jsme části z nábojů, obručí i ozdoby paprsků z obou kol, také další důležité konstrukční prvky a není pochyb, že se jedná o artefakt opatřený dvěma koly připomínající dvoukolový vůz. Přibližně uprostřed korby vozu i mimo ní, v blízkosti jejího západního okraje, se našly také zvířecí kosti, žebra z ovce/kozy prozrazující masitý milodar umístěný na korbě malého vozíku. Vzhledem k malé velikosti a neobvyklé výzdobě se nejednalo o povoz určený k dopravě, ale spíše o skvostný kus luxusního nábytku – mobilní stůl na dvou kolech „*Tischwagen*“. Mobilní stůl z Rovné se zřejmě využíval při sakrálních úkonech v rámci různých obětních slavností, které v jižních Čechách pozdní doby halštatské pořádala tehdejší aristokracie. Složení hrobové výbavy pozdně halštatského knížecího pohřbu z Rovné naznačuje, že určití příslušníci aristokratické horní vrstvy společnosti zastávali pravděpodobně kněžské funkce, vykonávali zřejmě rozmanité rituální úkony, disponovali ale též i politickou a ekonomickou mocí.

Interdisciplinární výzkum pozdně halštatského hrobu v Rovné vyvolal řadu otázek, které se dotýkaly vazeb k situlovému umění, ale také zrodu časné laténského stylu i proměn horní společenské vrstvy v 6. – 5. stol. př. Kr. Lidské postavy v dekoru korby dvoukolového vozu z Rovné ukazují silný vliv situlového umění na středoevropskou umělecko-řemeslnou výrobní sféru pracující pro příslušníky lokální společenské elity. Řada dalších ve střední Evropě objevených artefaktů s figurální výzdobou prozrazuje, že tento vliv trval přibližně od 6. do 5. století př. Kr. Některé figurální motivy v 5. stol. př. Kr. přejímá a dále transformuje nový

umělecký styl časně doby laténské. Přejít od pozdní doby halštatské k časně době laténské probíhal již kolem roku 500 př. Kr. a v této době byl také uložen i knížecí pohřeb v Rovné, v jeho výbavě ovšem náznak nastupujícího časněho stylu doložit nemůžeme. S ohledem k podobě lidských figur na prolamovaných destičkách z Rovné, jejichž držení těla napodobuje postoj boxerů vytepaných na stěnách situl, je nutné věnovat pozornost pracím klasického situlového umění v Bologni, jihovýchodoalpské oblasti a Tyrolsku. Na přelomu 6. a 5. století před Kr. byly z parohu vyřezány lidské postavy z Rovné, zobrazeny jsou v klasickém stylu situlového umění a zřetelně prozrazují absorbování impulzů ze severní Itálie, Tyrolska a Slovinska. Nálezy z Rovné jsou zcela unikátní, nápadné je poměrně realistické pojetí lidských postav vycházející z prostředí kultury Este. Pozdější postupné přeměnění realistických znázornění do abstraktních znaků časněho stylu souviselo s jiným světonázorem a náboženskými nařízeními nově se etabloující jiné společenské elity v 5. stol. př. Kr. V dějinách umění středověku se vznik nových uměleckých stylů chápe a objasňuje jako projev nástupu odlišných duchovních hnutí, zřetelné je to např. v muslimské adaptaci byzantských vzorů, obdobné příklady lze nalézt i ve starověku. V kulturním prostředí severně od Alp figurální i rostlinné motivy převzaté ze středomořského a předoasijsko-skytského prostoru prošly pozoruhodnou transformací, byly přetaveny do sofistického časně laténskému stylu. Přebíraly se především magicky působící symboly s kořeny v Orientu a symbolika doby halštatské byla během jedné generace nahrazena novým uměleckým projevem, který realistická zobrazení ukazoval pouze v zašifrovaných náznacích. Časně laténský umělecký projev nám tak prozrazuje nové náboženství, snad odlišné bohy i jiný kult, změnily se pravděpodobně také představy o záhrobním světě mrtvých. Význačný jedinec pohřbený v knížecím hrobu z Rovné ovšem k této nové elitě ještě nepatřil a reprezentoval předchozí nazírání světa doby halštatské. V prostředí horní společenské vrstvy došlo na přelomu 6. a 5. stol. př. Kr. zřejmě k výraznějším změnám, než se dříve soudilo. Někde mohly asi probíhat i poměrně plynule (viz tzv. "smíšené hroby" v severním Württembersku, Salcbursku nebo hroby s koňskými postroji HaD3/LTA v jihozápadních Čechách), v jiných centrech byl pozdně halštatský vývoj spíše náhle ukončen. V určitých regionech střední a západní Evropy se koncem 6. a počátkem 5. stol. př. Kr. rozpadají staré nábožensko-mocenské pozice pozdně halštatské elity, některá mocenská centra pozdní doby halštatské v jihozápadním Německu, na horním Rýnu a v Burgundsku zcela zanikají, v 5. stol. př. Kr. se těžiště vývoje přesouvá více k severu především na území Champagne a středního Porýní, zčásti i Hessenska, severního Bavorska a Durynska, ve východním prostoru střední Evropy zaujímá významné postavení nepochybně Česká kotlina i region Salcburska. V Čechách nálezy z opevněných výšinných center pozdně halštatské elity často prozrazují dlouhodobé osídlení, ovšem výsledky větších archeologických výzkumů zpravidla potvrzují existenci i několika zánikových horizontů svědčících o násilné destrukci sídel a následném obnovování.

Nový objev pozůstatků dvou bohatých pohřbů v mohyle 1 z Rovné vybízí ke srovnání s dosud známými podobnými nálezy v České kotlině. Starší pohřeb z Ha C1 byl vybaven čtyřkolovým vozem a koňským postrojem, k bohaté výbavě mladšího knížecího hrobu z Ha D3 patřil neobvykle velký soubor pěti bronzových nádob, dvoukolový vůz i šperky z bronzů a jantaru. Starší pohřeb z Ha C1 patří k nejstarší skupině hrobů s čtyřkolovými vozy v Čechách, Bavorsku a Horním Rakousku. V oblasti jihočeského Pootaví se jedná o první doklad takto

starého hrobu s vozem. Ve stupni Ha C se na čtyřkolových vozech pohřbívali většinou jen muži, vůz měl sloužit k jízdě mrtvého do záhrobí a předpokládá se také, že zesnulý byl na voze vystaven během smutečních obřadů a pohřebního průvodu. Velmoži pohřbení s čtyřkolovým vozem a koňským postrojem patřili k tehdejší společenské elitě, vojensko-agrární aristokracii a reprezentovali zvláštní skupinu jedinců, kterou stmelovalo zvláště společné náboženské přesvědčení i účast na důležitých slavnostech a rituálních úkonech. Velmožská mužská společenství postavená na shodném kultovním základě tvořili předáci panských dvorců, jednalo se o navzájem neodvislé skupiny patriarchálního charakteru, které však podléhaly jednotnému společensko-náboženskému řádu. Nákladná výbava hrobů tak měla ukazovat sociální identitu nebo status zemřelých, pohřební rituály stvrzovaly stávající společenské vztahy mezi živými.

V Čechách ve 2. pol. 6. století př. Kr. již zmizely v bylanské oblasti bohaté komorové hroby se čtyřkolovými vozy, ve středních a severozápadních Čechách dochází zřejmě k zániku vedoucí společenské vrstvy a její ideologie. V tomto období registrujeme absenci čtyřkolových vozů též v hrobech na území někdejší halštatské mohylové kultury. Podobný krizový vývoj tak lze předpokládat i v jižních a západních Čechách, probíhal zřejmě také v dalších oblastech východní části střední Evropy. Od staršího úseku stupně Ha D2 dochází v některých oblastech střední Evropy k jistému stírání regionálních kulturních rozdílů, na Moravě např. mezi horákovskou a platěnickou kulturou, pozdně halštatská keramika začala kulturní rozdíly výrazně sjednocovat. Obdobnou tendenci ke kulturnímu sjednocení pozorujeme ostatně i v Čechách, pro časový úsek Ha D2-3 se názvy bylanská a halštatská mohylová kultura již neuvádějí. V Čechách ke krystalizaci nových mocenských center pozdní doby halštatské dochází v jižní a západní hraniční oblasti s někdejší bylanskou kulturou a v jejím jihozápadním sousedství. Vznikající nová střediska a hospodářsky významné regiony disponovaly zřejmě i bohatými zdroji nerostných surovin, některé oblasti Čech tak získávají koncem 6. a v 5. stol. př. Kr. prioritní postavení v politickém a kulturním vývoji tehdejší střední Evropy. Zintenzivnění nadregionálních kontaktů souviselo s posunutím jantarové stezky, která pak vedla Českou kotlinou od severu a severovýchodu k jihu a jihozápadu, místní předáci zde pravděpodobně zajišťovali bezpečný průchod svým územím, čímž museli být zapojeni do organizace a plánování dodávek jižním a jihozápadním směrem. Nejstarší hroby pozdně halštatské elity vybavené dvoukolovými vozy a koňskými postroji se v jihozápadních Čechách objevují již v Ha D3. V závěru doby halštatské se uskutečnila vlastní geneze laténského stylu, označovaná často jako protolaténská experimentální fáze, která předcházela vyvrážděnému časné laténskému stylu stupně LT A (ve smyslu *Early style P.* Jacobsthala), v Čechách ji můžeme dobře rozpoznat právě v některých hrobech Ha D/LT A s dvoukolovými vozy, jejichž výbavu doprovázely charakteristické soupravy koňských postrojů s falérami a obloukovými postranicemi uzd. Většina těchto hrobů se váže ještě k tradici konce doby halštatské, ale částečně se již hlásí i k počínající časné době laténské. Sledovaná skupina hrobů s dvoukolovými vozy stojí ještě zcela na začátku časné laténského vývoje, svědčí o tom také absence mečů v hrobové výbavě, zbraně v pohřbech mužů tu zastupuje pouze kopí a sekáč. Soustředění těchto bohatých hrobů z pomezí středních/západních a z oblasti jihozápadních Čech ukazuje plynulý vývoj výtvarného projevu elity na přelomu pozdně halštatského a časné laténského období. Do stupně Ha D3 lze datovat rovněž

mladší knížecí hrob v mohyle 1 z Rovné u Strakonice, jehož výjimečně bohatá výbava poskytuje další příklady neobvyklých artefaktů zhotovených v období zmíněné experimentální fáze v závěru doby halštatské. Osoba pohřbená v mohyle u Rovné kolem roku 500 př. Kr. působila za svého života ve společensko-náboženském prostředí, které se ještě vztahovalo k religiózním symbolům a myšlenkovému světu doby halštatské. Umístění hrobové komory s pozdně halštatským knížecím pohřbem v místě staršího zaniklého hrobu význačného jedince z počátku doby halštatské zde také naznačuje určitou demonstraci kontinuity či návaznosti na předcházející generace. Zjištěná skutečnost snad mohla souviset i s odvozováním původu od dávných předků - héraů, což mělo utvrzovat legitimitu privilegovaného postavení tehdejší elity. Dvoukolové bojové nebo honosně zdobené závodní či cestovní vozy (*carpentum*) jsou v hrobech interpretovány jako symbol moci privilegovaných příslušníků aristokracie, je jim též přiznávána důležitá role v kultovní oblasti. Pohřby s dvoukolovými vozy a koňskými postroji byly uloženy v rozlehlých mohylách, které stály zpravidla osamocené na okrajích mohylových nekropolí s nejstaršími pohřby již ze střední doby bronzové.

Významnou skupinu knížecích hrobů v České kotlině představují pohřby s etruskými bronzovými nádobami. V Čechách bohaté hroby s etruskými zobákovitými konvicemi již neobsahovaly žádné soupravy koňských postrojů ani dvoukolové vozy a mnoho indicií svědčí o tom, že rozdíly ve složení hrobové výbavy prozrazují jistý vývoj pohřebních zvyklostí horní společenské vrstvy, odlišnosti souvisí i se sociální diferenciací uvnitř této komunity. Zjevný bude také určitý chronologický rozdíl mezi několika skupinami bohatých hrobů s odlišnou skladbou inventáře. V Čechách známe 7 etruských bronzových zobákovitých konvic nebo jejich fragmentů, pocházejí většinou z časně laténských knížecích hrobů v oblasti západní poloviny Čech. Některé starší nálezy fragmentů zobákovitých konvic mají ovšem nejasné nálezové okolnosti. Osamocená knížecí mohyla v Chlumu, okr. Rokycany měla průměr 13,5 m, kamenný věnec a kamenné jádro, které sahalo ještě 1,5 m pod úroveň okolní země. Časně laténský knížecí hrob v mohyle obsahoval již laténský meč, nápadná je absence koňského postroje i dvoukolového vozu. Vedle garnitury zbraní zaujímal v hrobové výbavě významné místo picí souprava bronzových nádob složená z etruské zobákovité konvice a dvou mis s plochým dnem a strmou stěnou. Nápojová souprava zřejmě hrála důležitou roli v obětních rituálech za zemřelého. Sledujeme-li v Čechách rozmístění nálezů časně laténských hrobů s bojovníckou výbavou se železnými meči, tak se nám ukazuje, že evidentně sledují tehdejší hlavní komunikační tepny. Hroby s meči stupně LT A reprezentují v Čechách profesní skupinu kontrolující klíčové komunikace, ta se po jisté transformaci pak stane zárodkem nové společenské elity projevující se v Čechách na plochých kostrových pohřebištích od stupně LT B1.

Následující kapitola se zabývá projevy časného urbanizmu sociálních elit v České kotlině, sleduje také nálezy dokládající vztahy mezi Itálií a Čechami ve starší době železné. K identifikaci nejvyšších společenských jednotek – elit v době halštatské a časně laténské slouží studium tzv. knížecích/panských projevů. Obecně jsou elity identifikovány na základě existence tří kategorií archeologických pramenů: 1. bohatých (knížecích/panských) hrobů, 2. výjimečných sídlišť, 3. luxusních předmětů/importů.

Knížecí nebo panské hroby evidujeme na základě několika hlavních znaků. Nápadné je především umístění pohřbu ve velké mohyle o průměru cca 5 – 80 m a rozměrné hrobové komoře o délce cca 3–7 m. Někdy je doložena kamenná stavební architektura komor hrobů, ve výbavě knížecích pohřbů se objevují luxusní předměty/importy. Středomořské zboží je indikátorem hospodářské a politické moci. Archeologické prameny známé z hrobových celků nám do jisté míry umožňují interpretovat sociální úroveň pohřbených osob. Hroby nejvyšší sociální vrstvy, která je označovaná často jako knížecí, se vyznačují středomořskými importy, často i artefakty z drahých kovů a hrobové komory dosahují nezvykle velkých rozměrů. Pohřby střední vrstvy, označované jako panské, bývají rovněž bohatě vybavené, ale postrádají středomořské importy a hrobové komory jsou menší. Odraz sociální stratifikace v pohřebních památkách je obdobným způsobem konstatován i v prostředí bylanské a horákovské kultury.

Identifikace elit je možná též na sídlištích, která nesou znaky center politické a hospodářské moci (tzv. knížecí a panská sídla odpovídají zřejmě nejvyšší a střední vrstvě společnosti). Jedná se především o opevněná výšinná sídla, jedním z hlavních znaků těchto mocenských center bývá stavební a topografické oddělení akropole a suburbia i dominantní topografická poloha. Důležitým dalším znakem opevněných výšinných nebo jen palisádou či příkopem ohrazených rovinných sídel (dvorců) elit je výskyt importů, předmětů z drahých kovů a jiného prestižního zboží. Charakteristickým znakem opevněných výšinných knížecích sídel v roli význačných mocenských center jsou především bohaté hroby v blízkém či vzdálenějším okolí, z nichž některé mají charakter tzv. knížecích hrobů a obsahují importy z oblasti Středomoří. V Čechách zatím neznáme opevněná výšinná sídla s doloženými všemi těmito parametry, dosud známé lokality tak nezapadají do uvedeného metodologického konceptu knížecích sídel, který je však stále diskutován. Z okolí opevněných výšinných lokalit, označovaných v Čechách jako mocenská centra s vazbami na Středomoří, zatím nebyly identifikovány knížecí hroby se středomořskými importy. Tyto importy se naopak vzácně vyskytují v prostředí ohrazených dvorců i otevřených sídlišť a indikují spojitost s horní složkou společnosti, která udržovala kontakty s oblastmi Středomoří. O povaze této spojitosti se zatím vedou diskuse.

S projevy elit starší doby železné souvisí úzce i počátky urbanismu v prostoru na sever od Alp. Časný urbanismus se v průběhu doby železné severně od Alp rozvíjí i stagnuje v rámci dynamických cyklů centralizace a decentralizace, což je v kontrastu k vývoji pozorovanému v oblasti středomořského světa. Chceme-li zkoumat a pokusit se interpretovat pozůstatky prvních plánovaných sídelních útvarů starší doby železné ve střední Evropě, musíme sledovat tvary sídelních urbánních struktur v širším sociálním kontextu. Architektura doby halštatské je chápána jako sociální médium, tedy vše co je zastavěno, tvoří materiální základnu sociálních struktur.

Plánovanou koncentrickou strukturu sídel můžeme v Čechách pozorovat již u některých rovinných sídlišť z počátku doby železné. V Praze-Miškovicích je k dispozici jasný sídlištní plán členěný palisádami a příkopy do několika prostorů. Strukturující princip sídliště z období stupně Ha C spočívá v polygonálním a kurvilineárním systému žlábků, na který se orientuje zástavba i cesty. Mimořádný význam připadal zřejmě elipsovité palisádě se čtvercovou kúlovou stavbou, která nebyla využívána k bydlení. Elipsa byla vymezena podle stejných geometrických principů a s téměř identickými rozměry jako další tři srovnatelné stavby na

jižní Moravě, v Dolním Rakousku a Horním Bavorsku. Tento princip zástavby se zásadně odlišuje od obdélníkových panských dvorců nebo pravoúhlých parcelací známých např. z Heuneburgu. Čtyřúhelníkový panský dvorec datovaný do stupně HaD1 byl prozkoumán ve Štítarech-Hosteticích v západních Čechách. Jeho vlastník patřil i se svojí rodinou k tehdejší vojensko-agrární aristokracii. Ploty i palisády chránily a uzavíraly skupiny lidí, dobytek, zboží ale také výrobní a zřejmě i rituální aktivity. Předpokládá se, že v období stupňů Ha C – Ha D1 nebyly tyto panské dvorce závislé na nějakém vyšším celku. Proces centralizace sídelních struktur v tomto období pravděpodobně ještě neproběhl. V Čechách jsou výšinná opevněná sídla z období stupně Ha C poměrně vzácná. Ve východních Čechách tehdy sice existují hradiště slezskoplatěnické kultury a osídlení ve stupni Ha C lze ojediněle registrovat i na několika hradištích v severozápadních Čechách, větší koncentrace moci je ale v tomto časovém úseku málo pravděpodobná.

V časovém úseku zahrnujícím 8. / 7. až počátek 6. stol. př. Kr. byly Čechy okrajově zapojeny do sítě dálkových cest, v nálezovém fondu se projevují kontakty se střední a severní Itálií i severovýchodní adriatickou oblastí. Ojedinělé spony honoitalského původu i některé bronzové nádoby souvisejí se starší vlnou etruských importů ze 7. a počátku 6. stol. př. Kr.

V pozdní době halštatské dochází k postupnému zvýšení hustoty osídlení, zejména na území západních, středních i jižních Čech. Ve východních Čechách ovšem nastala odlišná situace, během 6. století př. Kr. zde postihla opevněná výšinná sídla slezskoplatěnické kultury pohroma. Hradiště byla dobytá, příkladem vpádu je prozkoumané hradiště Topol stupně Ha D1, kde byly odkryty jasné stopy přípravy na obranu, spálená hradba i trojhrbitý bronzový hrot šípu tzv. skýtského typu, který vypovídá o násilném zániku. Hradiště pak již nebyla obnovena, setkáváme se tu výhradně s otevřenými rovinnými sídlišti, nejspíš se snížil i počet obyvatel. Ve druhé polovině 6. stol. př. Kr. v období stupňů HaD2-3 se ovšem na zbývajícím území Čech projevuje velký nárůst opevněných výšinných lokalit, nápadná je diferenciací těchto sídel. Řada výšinných sídlišť mohla představovat opevněné nebo také jen palisádou ohrazené, trvale osídlené výšinné osady, převážně zemědělsko-dobytkářského charakteru s domácí výrobou např. přadlenko-alkovskou. Některá hradiště vybudovaná jak na vrcholech kopců, tak i na nápadných ostrožnách mohou být naopak považována za sídla a residence místní elity, která vznikala při trasách dálkových cest. Některá malá a dobře opevněná výšinná sídla umístěná v blízkosti důležitých komunikací, často ve strategických polohách na vrcholech kopců připomínají svým charakterem středověké hrady.

Příklad takového sídla lokální elity známe např. ze západních Čech, jednoduché hradiště u Svržna (okr. Domažlice) má doloženou intenzivní zástavbu z konce 6. a počátku 5. stol. př. Kr. Obdélné povrchové domy postavené za hradbou i v centrální části sloužily k obytným i výrobním aktivitám. K významným nálezům fáze Ha D 2–3 patří bronzová západoalpská pásková spona, skleněné korálky nebo jantarový kroužek. V době prosperity hradiště docházelo na 2 km vzdáleném pohřebišti u Mírkovic (okr. Domažlice) k budování mohyl nad nákladně vybavenými pohřby knížecího charakteru. Nalezla se zde např. etruská bronzová stamnos-situla nebo dvoukolový vůz. Menších výšinných opevněných sídel lokální elity bylo v České kotlině 6.–5. století př. Kr. více, řadí se k nim např. hradiště Dolánky-Rubín (okr. Louny) v severozápadních Čechách. Charakter nálezů svědčí o výjimečném sociálním

prostředí, kterému sloužil jak import exotických šperků ze severní Itálie, tak specializovaná řemeslná výroba.

Importy prozrazují přítomnost lokální elity i na některých rovinných sídlištích. Z čtyřúhelníkových palisádou obklopených dvorců z konce 6. a počátku 5. stol. př. Kr. je známá např. řecká keramika, která se na území Čech dostala přes alpské průsmyky ze severní Itálie. V Droužkovicích (okr. Chomutov) byla attická keramika nalezena v centrálním ohrazení severozápadního nároží, z tohoto význačného místa s velkým domem ohrazeným ze tří stran palisádou a příkopem pocházel také zlatý kroužek a držadlo víka bronzové nádoby. V tomto zvláštním prostoru se zřejmě odehrávaly ceremonie a rituály organizované kmenovým vládcem, spojené s ceremoniálním pitím. V Droužkovicích obě části hrazeného dvorce z 1. pol. 5. stol. př. Kr. tvořily „urbanistický“ celek, prostorově souvisely, ale funkčně se lišily. Relikty pravoúhle ohrazeného dvorce byly odkryty také v Praze-Pitkovicích. S ohrazením snad pravděpodobně souvisel komplex z poloviny 5. stol. př. Kr. tvořený povrchovým kulovým domem a polozemnicí s fragmenty červenofigurové attické keramiky a zlomkem dna řecké transportní amfory. Fragmenty importované řecké keramiky, vzácně i skleněné nádobky byly nalezeny i na dalších rovinných sídlištích z doby kolem roku 500 př. Kr. v severozápadních, středních a jižních Čechách. Řecká keramika a její napodobeniny nebo středomořský import skla pochází v Čechách jen z rovinných sídlišť, kde probíhaly rozsáhlé záchranné výzkumy na značně velkých plochách. Chybění zmíněných nálezů na hradištích lze pravděpodobně vysvětlit současným stavem výzkumu. Napodobeniny attických číší z Chržína (okr. Kladno) a Plzně-Roudné jsou velmi pravděpodobně lokální produkty, svědčí o tom provedené analýzy vzorků z keramických nádob.

V mladším úseku stupňů Ha D2 a v Ha D3 se koridor Jantarové cesty přesouvá více na západ, Česká kotlina tak v Ha D 2/3 – LT A získává na významu a s tímto přesunem souviselo zintenzivnění nadregionálních kontaktů v tomto prostoru. Jantarová cesta nyní vedla přes Českou kotlinu ze severu a severovýchodu na jih a jihozápad. Trasu dálkových cest prozrazuje severně od Alp nápadná koncentrace nálezů jantaru i výskyt importovaných etruských bronzových nádob z konce 6. a 5. století. př. Kr. V Čechách se často objevují např. nálezy etruských zobákovitých konvic a mis s plochým dnem a strmou stěnou. Dálkové kontakty prozrazují také nálezy lastur kauri v Čechách (20 exemplářů z nálezových kontextů pozdní doby halštatské a časně laténské). Nejznámějším příkladem zboží, které bylo v dálkovém obchodu transportováno do alpských oblastí a dále na sever, je červený mořský korál – *coralium rubrum*.

V souvislosti s problematikou časného urbanismu a vztahů mezi severní Itálií a Čechami je nutné upozornit na příklady kamenných nefortifikačních prvků doložených na některých opevněných výšinných sídlech. Na východní straně akropole hradiště v Minicích (okr. Kralupy n. Vltavou) z 6. stol. př. Kr. byly během výzkumu nalezeny zbytky pozoruhodné stavby, po které se zachovala plošina z vyskládaných kamenů o velikosti 12 × 8 m se zídkou z nasucho kladených kamenů. Další kamenné dláždění bylo objeveno v severní části akropole. Nevíme přesně, o jaký druh staveb se jednalo, předpokládat můžeme pravoúhlou budovu s kamennou podlahou a se stěnami tvořenými dřevěnými prvky zpevněnými kamennou obvodovou zídkou. Forma zástavby minické akropole bývá někdy kladena do souvislosti s potenciální inspirací stavitelů v prostředí rozvinutějších architektonických forem

středomořského světa. Čtyři výhonky červeného mořského korálu nalezené na akropoli pocházejí pravděpodobně z oblasti Středozemního (Tyrhénského) moře. Z velkého množství hradišť 6. -5. stol. př. Kr. jsou v Čechách opevněné výšinné lokality Minice, Závist a Vladař pokládány za významná mocenská centra s doloženými vazbami ke vzdáleným regionům, zvláště k oblasti Středomoří.

Opevněný areál na Závisti (k. ú. Lhota, okr. Praha-západ) se vyvíjel od poloviny 6. stol. do počátku 4. stol. př. Kr. Vývoj akropole představuje v zaalpské Evropě skutečně jedinečný fenomén ukazující lokalitu mimořádného významu. V první fázi vymezila fortifikace centrální areál hradiště o rozloze 27 ha. Na temeni vrchu vzniklo čtyřúhelníkové ohrazení vymezené žlabem pro palisádu, v sousedství ohrady se rozkládala dvorcová zástavba, komplex velkých povrchových domů vybudovaný ve třech řadách. Povaha nálezů mluví pro přítomnost mužů a žen vyššího sociálního zařazení, tedy příslušníků elity. Po zániku tohoto horizontu byla ve druhé fázi celá pevnostní soustava hradiště rozšířena, chránila nyní území o rozloze 90 ha. Na vrcholovém hřbetu akropole bylo vybudováno nové rozlehlé ohrazení s jediným velkým domem. Pravděpodobně se jedná o komplex neprofánního určení, mohl sloužit funkcím čistě kultovním, nebo spíše společenským a komunitním. Nová vývojová etapa temene vrchu nastává počátkem třetího horizontu, který spadá do průběhu 5. století př. Kr. Akropole byla ohrazena hradbou a do skály vylámaným příkopem až 12m širokým a 5 m hlubokým. Uvnitř takto monumentálně vymezeného prostoru bylo vybudováno několik netradičních konstrukcí z kamene. Odkryty byly pásy zdiva a kamenná obdélníková pódia včetně trojúhelníkové konstrukce s vnitřní výdřevou. Největší obdélné pódium mělo rozměry 12,5 x 28 m a výšku až 4 m. Horní partie stavby se nedochovaly, nesly nejspíše dřevěné konstrukce, jak prozrazuje seskupení shořelých dřevěných trámů odkryté na úrovni základu kamenného pódia. Autoři výzkumu všem stavbám připisují čistě kultovní funkce a u jejich stavitelů předpokládají inspiraci v mediteránním světě. Jan Bouzek upozorňoval na podobnost největší obdélné stavby s kamennými podii dřevěných etruských chrámů. Kamenné stavby na akropoli Závisti stály nanejvýš několik desetiletí a zanikly požárem. K obnovení komplexu již nedošlo a v poslední vývojové fázi byla celá plocha akropole vyrovnána do jediné obrovské terasy o rozměrech 105 x 80 m. Na celé ploše terasy je z této doby doložena jediná nevelká dřevěná stavba. Při budoucím výkladu a interpretaci stavebního vývoje akropole bude nutné zvážit, do jaké míry se zde potkával aspekt kultovní s aspektem společenským a politickým.

Další podobně rozsáhlé opevnění se nachází na stolové hoře Vladař (k. ú. Záhořice, okr. Karlovy Vary) v západních Čechách. Fortifikační soustava zde pokrývá plochu 115 ha, skládá se ze samostatně opevněné akropole a vícenásobně členěného předhradí. V exponované poloze opevněné akropole s rozsáhlou cisternou na dešťovou vodu žili zřejmě příslušníci společenské elity organizující správu krajiny bohaté na zlato a udržující dálkové kontakty i s regiony jižně od Alp. Svědčí o tom některé dosavadní nálezy objevené v tomto prostoru. Vedle bronzové stylizované mužské figurky s přilbou typu Negau, která sloužila jako nožka luxusní bronzové nádoby importované z oblasti jižních Tyrol, lze zmínit i další artefakty naznačující dálkové kontakty, např. korálek z jantaru baltského původu. Nejvýznamnější roli hradiště hrálo v 6. - 5. století př. Kr., kdy se stalo významným centrem. V prostoru předhradí proběhl v r. 2009-2010 mezinárodní výzkum, jehož předmětem byly dvě unikátně dochované cisterny. Jedna z nich, lépe zachovaná, měla čtvercový půdorys a byla vymezena více než

metr širokou hrází z roubených komor z dubových trámů a dnem dlážděným čedičovými kameny; její původní objem lze odhadnout na 900 hl. Dendrochronologické datování dubových trámů stanovilo dobu skácení stromů v konstrukci cisteren do první poloviny 5. století př. Kr. Zachované dřevěné stavby takových rozměrů, stáří a funkce nemají ve střeoevropském prostoru analogie. Pylová analýza a rozbory zuhelnatělých rostlinných zbytků ukázaly, že bezprostřední okolí nádrží pravděpodobně nebylo zastavěné a převládaly zde pastviny a louky. Výzkum opevnění předhradí prokázal pozůstatky tří následných fortifikací datovaných do doby halštatské i laténské. V opevněném předhradí byly v té době budovány nádrže na vodu potřebné zřejmě pro nebývalé soustředění skotu, koní i zde žijících lidí.

Ve vývoji opevněných urbánních sídel pozorujeme na konci doby halštatské a počátkem doby laténské na rozsáhlém území mezi Moselou, Středním Porýním a Čechami tendence ke zvětšování opevněných ploch i snahu zajistit fortifikacemi vodní zdroje. Pravděpodobně to byla reakce na historické události, které přinesly zvýšenou potřebu ochrany lidí i zvířat v době rostoucího ohrožení.

Počátky urbanismu Evropy mírného pásma starší doby železné můžeme posuzovat pomocí sociálně antropologického modelu pro prehistorickou archeologii rozlišující mezi skupinově orientovanou společností „*corporate mode*“ a individualizovaně orientovanou společností „*network mode*“. Těmto protipólům odpovídá také několik zvláště v architektuře uchopitelných korelátů. Pro „*corporate mode*“ jsou typické monumentální rituální stavby, centrální skladování zásob potravin i velké, kooperativně realizované stavební plány. Moc a vliv spočívá v soudržnosti korporací, která je vytvářena integrujícími rituály a ideologiemi, individuální rozdíly v bohatství jsou potlačovány nebo skrývány. „*Network mode*“ zdůrazňuje individuální náčelnictví tím, že osobní moc, prestiž a individuální bohatství bylo dáváno na odív. Bohatství spočívalo v osobní síti držitelů moci, která mimo jiné umožňovala výměnu prestižního zboží, realizaci dálkových importů. Jako prestižní stavby jsou zde charakteristické rezidence, paláce a monumentální hroby. Oba odlišné modely poukazují na společnosti s podobným stupněm socio-politické komplexity, rozdílná je však jejich organizace a jednání elit.

V Čechách starší doby železné můžeme poukázat na doklady prozrazující existenci obou forem organizace společnosti. Exkluzivní skupina využívající v 7. stol. př. Kr. elipsoidní palisádu v Praze Míškovcích nemusela představovat vládnoucí vrstvu obyvatel, ale mohla odpovídat i jinému sociálnímu spolku náboženského nebo profesního charakteru, např. společenství kultu, což ukazuje na korporativní formu organizace. Skupinově orientovanou společnost by mohl také naznačovat opevněný areál na Závisti, v bezprostředním okolí chybí skvostně vybavené hroby, v sídlištních nálezech má prestižní zboží spíše podřadnou roli, na akropoli představující zřejmě centrální svatyni stály veřejné stavby a probíhaly snad skupinové rituály. Opevněná sídla pozdní doby halštatské s nákladně vybavenými hroby v blízkém okolí (např. hradiště Svržno, mohylové pohřebiště u Mírkovic) lze dávat do souvislosti s individualizovanými společnostmi. Také pozdně halštatský knížecí pohřeb v mohyle z Rovné v jižních Čechách ukazuje nákladný pohřební ritus společenské elity, skvostná výbava pohřbeného s importovanými artefakty zdůrazňuje osobní prestiž a bohatství. V souboru pěti bronzových nádob prozrazuje vazby k severní Itálii především mísa

typu Hundersingen a rýnsko-tesinská situla. Bronzová toaletní souprava vykládaná červeným mořským korálem je importem ze severní Itálie, pochází snad z oblasti kultury Golasecca nebo Este. Obchod a směna exotických předmětů hrají nepochybně důležitou roli při budování prestiže, na rozdíl od rovnostářské ideologie skupinově orientovaných společností jsou zde výrazně privilegováni někteří jednotlivci.

V průběhu stupně LT A měly zásadní význam pohřby s bojovníckou výbavou se železnými meči, v Čechách jejich rozmístění prozrazuje nově identifikovanou sociální skupinu kontrolující tehdejší hlavní dálkové spoje. V novém komunikačním prostoru mezi východní Francií a Čechami hrála v LT A aktivní roli velká opevněná centra vznikající již v pozdní době halštatské v oblasti mezi Moselou, Středním Porýním a Čechami, tedy na severní periférii zóny pozdně halštatských knížecích sídel. Tato rozlehlá opevnění chránící vlastní vodní zdroje však neměla dlouhého trvání, v průběhu 4. stol. př. Kr. byla většina z nich opuštěna.

V podrobně zkoumané pozdně halštatské knížecí mohyle 1 z Rovné máme dobře zdokumentovaný sekundární zásah z mladší až pozdní doby laténské. Pozdně laténský dodatečný hrob poškodil kostrový pohřeb z pozdní doby halštatské, lidské kosti byly při archeologickém výzkumu nalezeny již v sekundární poloze. Dislokaci kostí lze vysvětlit silným narušením jihozápadního prostoru pozdně halštatské komory v období mladší až pozdní doby laténské. V západní části dna hrobové komory rozpoznána nápadná koncentrace kamenů, která tvořila povrch výplně oválné jámy se šikmými stěnami o rozměrech 160 x 212 cm (objekt 11). Kameny zasahovaly až na dno mísovité jámy, které se nacházelo v hl. 45 cm pod úrovní podlahy hrobové komory. V tmavě hnědé hlinité výplni s množstvím kamenů jsme našli fragmenty nespálených lidských kostí, ojediněle části milodarů patřící k výbavám hrobů z doby halštatské i kovové artefakty a keramiku z doby laténské. Při výzkumu mohyly bylo již v 1. dokumentační úrovni i ve všech dalších dokumentačních úrovních zaznamenáno velké množství zlomků keramiky LT C/D. Kromě fragmentů keramických nádob z mladší a pozdní doby laténské byly v 5. dokumentační úrovni objeveny také železné předměty z doby laténské. Ve spodní části výplně jámy z mladší/pozdní doby laténské ležely zlomky železné drátěné spony spojené konstrukce, která patří typu Kostrzewski Var. A. Železnou sponu spojené konstrukce z mohyly 1 v Rovné tak můžeme datovat na začátek stupně LT C2. V absolutní chronologii se pak dostáváme k obecně přijímanému datu 175 př. Kr., které je založeno především na dendrochronologických datech. Ve výplni objektu 11 ležely také fragmenty hranolovitých železných článků a kroužků z řetězového opasku (skupina Gk-H), které spadají do stupně LT B2.

Společně s keramikou z mladší a pozdní doby laténské byly v 1. - 2. i 4. - 5. dokumentační úrovni evidovány také fragmenty lidských kostí. Podle výsledků radiokarbonového datování je evidentní, že některé lidské kosti z 2. dokumentační úrovně souvisí se zásahem z doby laténské. Fragment nespálené lidské dlouhé kosti spadá do střední až pozdní doby laténské, lidský *metakarpus* lze datovat do střední doby laténské. Zjevně se v době laténské nejednalo o výkopy vykradačů hrobů, spíše jsou jámy nebo šachty dokumentované v mohyle z Rovné spojeny s kultem, nejspíše s pohřbíváním. S ohledem na radiokarbonové datování lidských kostí můžeme předpokládat i více sekundárních dodatečných pohřbů z doby laténské, zřejmě se mohlo jednat o poměrně složité pohřební rituály, s milodary byly ukládány asi jen vybrané

menší části nespálených těl (již jen kosti?) zemřelých. Nálezy z mladší doby železné v mohyle z Rovné tak můžeme interpretovat jako tzv. rituální vícestupňové pohřby ze střední až pozdní doby laténské, v jamách byly deponovány s artefakty snad jen některé kosti z nespáleného těla zemřelého. Zmíněný předpoklad podporuje i malá velikost objektu 11, který kromě artefaktů obsahoval pouze fragmenty dlouhých lidských kostí. Ve výplni objektu 11 byla též nápadná složka potenciálně sbíraného ovoce a ořechů, které mohly představovat rostlinnou obětinu. Spálené rostlinné makrozbytky a zuhelnatělé dřevo smrku z objektu 11 prozrazuje rituály, které pravděpodobně souvisely se zápalnými oběťmi.

Interdisciplinární výzkum narušené knížecí mohyly z pozdní doby halštatské v Rovné u Strakonice přinesl nové informace, které přispívají k většímu poznávání proměn pohřebních zvyklostí starší a mladší doby železné ve střední Evropě. Pohřební obyčej doby železné procházely postupnými proměnami, které někdy prozrazují významné zvraty odehrávající se v tehdejší společensko-duchovní sféře. Ve vývoji pohřebního ritu doby železné lze pozorovat jak společné rysy, tak i rozdíly mezi západem a východem Evropy. Pozornost je zaměřena zvláště na rozdíly mezi západní a východní částí střední Evropy, které od stupně LT C2 nápadně vystupují do popředí a zřejmě souvisí s radikální změnou náboženských představ ve východní části střední Evropy. Sledovanému fenoménu nebyla doposud věnována náležitá pozornost.

Z konce 2. a z 1. stol. př. Kr. nejsou v oblasti laténské kultury v Čechách známá žádná průkazná regulární pohřebiště, jaká známe z předcházejících staletí. V mladší a pozdní době laténské však byly prokázány dodatečné zásahy v mohylách z doby bronzové i starší doby železné (nelze vyloučit, že zde existuje příčinná souvislost mezi oběma jevy) a laténské artefakty ve starších mohylách jsou často doloženy zejména v jihozápadních Čechách. Pravděpodobně se nejednalo vždy o regulární pohřby, nálezy však svědčí o neprofánních aktivitách. Podobné nálezy dokládající sekundární aktivity ve starších mohylách/hrobech známe i z jiných oblastí střední Evropy, jejich dosavadní interpretace se ale dosud různě lišila.

Následující kapitola shrnuje dosavadní poznatky o pohřebních zvycích v prostoru střední a západní Evropy v periodě vymezené 8. až 1. stol. př. Kr., přednostně jsou sledovány zvyky tehdejších společenských elit. Nejstarší skvostně vybavené hroby v mohylách se čtyřkolovými vozy patřící válečnické vyšší třídě lze v 8. a 7. století př. Kr. doložit hlavně v Bavorsku, Čechách a Horním Rakousku. Odtud se tento pohřební obřad tehdejší nobility šíří již ve stupni Ha C dále na západ a v západohalštatských knížecích hrobech v severním Švýcarsku, jihozápadním Německu a východní Francii pak dosahuje v 6. a na počátku 5. stol. př. Kr. svého vrcholu. Čtyřkolový vůz byl nahrazen v knížecích hrobech rané laténské aristokracie vozem dvoukolovým a ke změně hrobového vybavení pravděpodobně došlo kolem roku 500 př. Kr. na rozsáhlém území v prostoru mezi povodím řeky Marny ve východní Francii až k jihozápadním Čechám a Bavorsku na východě. Nejstarší hroby s dvoukolovými vozy v Čechách, Bavorsku, ve středním Porýní a východní Francii se vzácně objevují již ve stupních Ha C 2 a Ha D, ale ve stupni LT A v bohatých hrobech převládaly a čtyřkolové vozy z výbavy pohřbů zcela zmizely. V rozsáhlé oblasti mezi severovýchodní Francií a Čechami se v hrobech elit z časového úseku stupňů Ha D3 a LT A objevují hornoitalské a etruské bronzové nádoby. Nápadnou koncentrací časně laténských bohatých hrobů vybavených etruskými bronzovými zobákovitými konvicemi a mísami s plochým dnem

a strmou stěnou registrujeme na rozsáhlém území mezi Champagne, středním Porýním, Čechami, Horním Rakouskem a Salcburskem. Picí servisy v nákladně vybavených hrobech odrážejí zřejmě přejímání řecko-etruských picích návyků. Ve střední a západní Evropě se však pohřební ritus během příštích čtyř století mění. Výrazná je např. změna ve 4. století př. Kr., kdy nákladně vybavené pohřby v mohylách ztratily na významu a na rozsáhlém území se objevily ploché kostrové hroby. Pozoruhodný obraz ukazují např. mapy střední a západní Evropy s rozmístěním hrobů se zbraněmi z časového úseku 4. - 1. století př. Kr. Rozšíření hrobů s meči stupně LT B2 v kontinentální Evropě zahrnuje zejména východní Francii, střední část Švýcarska, jižní Německo na horním a středním Rýně, středním Neckaru a horním Dunaji, dále pak střední a severozápadní Čechy, Moravu, rakouský Burgenland, dále Slezsko a Slovinsko až po země na Dunaji severního Balkánu. Hroby s meči LT C jsou opět relativně rovnoměrně rozmístěny po celé kontinentální Evropě, objevují se také v Čechách, na Moravě a v Karpatské kotlině, ale pouze hroby na středním Rýně a v prostoru jižně od Alp patří do mladší fáze stupně LT C. V Čechách se významně zmenšuje počet kostrových pohřebišť druhé poloviny 3. stol. př. Kr. Ve stupni LT C1 došlo k přechodu od kostrového k žárovému pohřebnímu ritu a od stupně LT C2 mizí hrobové nálezy – až na několik výjimek – v oblasti laténské kultury jihovýchodně od Rýna. V Německu stále existovala pohřebišť na středním Rýně a v okrajových oblastech, například ve středním Hesensku, a zdá se, že horní Rýn mezi ústím Mohanu a Neckaru tvořil kulturní hranici. Rozšíření hrobů s meči stupně LT C/D ukazuje jasné těžiště ve středním Porýní. Typické oblasti s někdejšími rozsáhlými plochými pohřebišti, jako např. Čechy a Morava, jsou nyní prázdné a bez hrobových nálezů mečů. Rozšíření hrobů s meči LT D potvrzuje jejich hlavní soustředění na středním Rýně, další těžiště se projevuje v Neuwiederské pánvi a dosahuje až do Lucemburska. Jihozápadní a jižní Německo, Morava, Čechy a jihozápadní Slovensko jsou nyní zcela bez nálezů. Podobný obraz ukazuje mapa bohatých hrobů s dvoukolovými vozy z mladší a pozdní doby laténské. V jihozápadním a jižním Německu, na Moravě, v Čechách a na jihozápadním Slovensku nelze doložit žádné pohřby s vozy stupně LT D. Hroby s dvoukolovými vozy se nyní vyskytují výhradně v sousedních regionech na západě. Hroby s vozy z časového úseku LT C a LT D registrujeme v pařížské pánvi, na severním okraji Champagne a na dolním toku Seiny. V hessenské části Porýní a v Neuwiederské pánvi dosahuje množství nálezů z mladší/pozdní doby laténské zhruba stejné hustoty jako v časně době laténské. Nápadná vzácnost pozdně laténských hrobů v jihozápadním Německu je vysvětlována opuštěním zvyku ukládat do hrobů milodary. Se změnami náboženských představ a s úpadkem dřívějších pohřebních zvyklostí v široké zóně na sever od Alp mohou souviset časté nálezy lidských kostí na sídlištích. Nálezy jednotlivých kostí snad prozrazují stopy po rituálech tzv. vícestupňových pohřbů, při nichž docházelo k uložení jen některých důležitých částí zemřelého a takové specifické deponování pak umožňovalo permanentní rituální komunikaci s ním.

Absenci hrobových nálezů v Čechách registrujeme již v průběhu stupně LT C2. Zmizení hrobů s milodary pozdní doby laténské ve východní části střední Evropy odráží velmi pravděpodobně zásadní změnu náboženských představ. Radikální duchovní proces přinesl nové, zásadní přeorientování dřívějších filozoficko-náboženských systémů a praktik, změny ovlivnily široký pás mezi Karpatskou kotlinou a Čechami, později se začaly dotýkat i dalších oblastí na západě kontinentu. Postupný ústup rituálních pohřbů s přiloženými milodary ve

východní části střední Evropy lze pravděpodobně dávat do spojitosti s učením druidů, kteří se poprvé objevují ve starořecké literatuře na konci 3. století př. Kr., představovali snad jakousi oligarchickou elitu se soudnickými a náboženskými povinnostmi. V šesté knize o válce galské zmiňuje *G. I. Caesar* (VI, 14) učení druidů o reinkarnaci. Antičtí autoři nám zanechali jakoby dvě zdánlivě si odporující teorie učení druidů o nesmrtnosti. Jedna se týká transferu lidské duše mezi dvěma lidskými těly. Druhá zaznamenává, že Keltové pokládají duši člověka za nesmrtnou a věří, že se mrtví po určitém počtu let opět vrátí k životu, to znamená, že duše obývá pak jiné tělo. Snahy o identifikaci druidů a jejich činů v archeologických pramenech mají dlouhou tradici. Jejich přítomnost byla hledána na místech považovaných za svatyně nebo v jiných pravděpodobně rituálních prostorech. Důležitou roli v této diskuzi hrál také čtyřúhelníkový valový areál v Mšeckých Žehrovicích interpretovaný jako ohrazené sídlo elity – dvorec, který poskytl známý nález kamenné plastiky ve tvaru lidské hlavy. Hlava datovaná do 3. stol. př. Kr. byla nalezena v několika kusech v jámě LT C2-D1 vně valového ohrazení. Hlava z Mšeckých Žehrovic, která snad může představovat konkrétní osobu, má naznačeny vlasy v úzkém pásu od ucha k uchu. Vyholená hlava s vlasy v úzkém pásu nad čelem zřejmě symbolizuje nám neznámou ideu, která vznikla v době laténské, nejpozději ve 3. století př. Kr. Nový pohled na problematiku tohoto specifického účesu poskytuje mnohem pozdější pramen, raně středověký rukopis o církevních dějinách Irska, který popisuje situaci v 5. – 7. století po Kr. a zaznamenává též podobu tonzur staroirských kněží. Na základě těchto nových poznatků i studia kamenné hlavy z Mšeckých Žehrovic se nyní připouští, že někdejší mágové/druidové si pravděpodobně vyholovali zadní část hlavy a nosili pouze úzký pás vlasů nad čelem směřující od ucha k uchu. Čtyřúhelníkový valový areál v Mšeckých Žehrovicích se jeví jako rezidentní sídlo a zjevně poukazuje na uctívání hérao nebo významného předka v obytném areálu, do takové kategorie lidí jistě patřili kromě válečníků a dalších předků také druidové. Vynořuje se ale v této souvislosti otázka, proč byla hlava rozlámána na kusy a pohozena v jámě nacházející se vně opevněného prostoru. Nelze vyloučit, že zde byla podobně jako v Glaubergu rozbita a zahrabána socha znázorňující konkrétní osobu, která byla v minulosti ctěna a respektována. Její zničení mělo pravděpodobně negovat předchozí politicko-mocenské poměry, snad i odlišný nábožensko-filozofický postoj.

Podstatou učení druidů byla víra v nesmrtné bohy a v nesmrtnost duše, která po smrti přechází do jiných bytostí. Předpokládá se, že tato doktrína byla v antice ovlivněna různými ideovými proudy, zejména orfismem a pythagoreismem, vzhledem ke shodné víře v nesmrtnou duši. Druidství bývá někdy přirovnáváno k thráckým nebo geto-dáckým bratrstvům a podobnost druidů s Dáky připomíná především význam veleknězův, víra v nesmrtnost a posvátné vědění iniciačního typu. Rozšíření víry ve stěhování duší u Thráků je pravděpodobné již vzhledem k tomu, že odtud asi pochází orfismus. V prostoru severního Balkánu se tak velmi pravděpodobně nacházel jeden z možných zdrojů nauky o reinkarnaci u Keltů. Historicky doložená první fáze keltsko-thráckých vztahů proběhla podle písemných pramenů v letech 335 - 280 př. Kr. V této souvislosti je třeba připomenout, že k přechodu od kostrového k žárovému pohřebnímu ritu došlo na pohřebištích laténské kultury nejprve v Karpatské kotlině pod vlivem sousedních etnických skupin. V Čechách můžeme žárové pohřby na laténských nekropolích stupně LT B - C spojovat s kulturními a ideologickými proudy jihovýchodní Evropy posilujícími zvláště od 3. století př. Kr. Ve 3. století př. Kr. lze

v České kotlině zaznamenat vliv kulturních prvků z Karpatské kotliny, konkrétně např. použití filigránu a granulace. Postupné ubývání milodarů z hrobů 2. a 1. století př. Kr. ve východní části střední Evropy by mohlo souviset s přijetím nauky o reinkarnaci tehdejší sociální elitou. Právě v oblastech laténské kultury v Karpatské kotlině a východní části střední Evropy se nejdříve projeví postupné změny v pohřebním ritu a nakládání s ostatky zemřelých. V Sedmíhradsku a v prostoru velké maďarské nížiny - stejně jako i ve velkých oblastech střední Evropy - najednou skončilo na začátku 2. století př. Kr. využívání dosavadních pohřebišť. Zmíněný jev je vysvětlován jako důsledek hluboké změny v pohřebních praktikách a náboženských představách. Během časového úseku LT C2-D bylo praktikováno odlišné zacházení s mrtvými, které zanechalo jen velmi omezené archeologické stopy. Někteří badatelé naznačují, že spálené lidské ostatky byly rozptýleny na místech, která je obtížné identifikovat a prozkoumat – jednalo se např. o jezera, řeky a posvátné háje – nebo se upřednostňovaly praktiky zavěšení či rozřezání těla. Takové zvyklosti nepřímou podporují některé zprávy antických autorů.

Ve východní části střední Evropy byly ve starších mohylách z doby bronzové a halštatské ojediněle pozorovány nálezy z období stupňů LT B - C/D. Objevené artefakty z doby laténské naznačují zřejmě pohřební nebo obětní rituály, které se odehrávaly na zaniklých nekropolích z doby bronzové a starší doby železné; doklady o tom registrujeme na Slovensku, Moravě, v Bavorsku a Bádensku-Württembersku. Tomuto fenoménu však zatím nebyla věnována patřičná pozornost.

Obětní nebo pohřební aktivity v prostoru opuštěných starších pohřebišť se ojediněle objevují již ve stupni LT B, ale drtivá většina z nich patří do období stupňů LT C/D. Stopy po takových rituálech se koncentrují ve Středních Francích, Horním Bavorsku, Horní Falcii, v bavorském Švábsku, Bádensku-Württembersku a na jihozápadním Slovensku, nejčastěji jsou ovšem doloženy především v jihozápadních Čechách. Sledovaný jev pravděpodobně naznačuje, že lidé žijící v těchto regionech se na konci laténské doby silně vážali k tradici svých předků. Prostřednictvím obětních rituálů a dodatečných pohřbů v mohylách z doby bronzové a halštatské pravděpodobně demonstrovali svojí sounáležitost s pohřebními zvyky a náboženskými představami dřívějších generací, které se asi velmi lišily od věrouky šířené soudobou pozdně laténskou elitou. V této souvislosti bychom snad mohli dobu z konce 2. a průběhu 1. stol. př. Kr. srovnávat do určité míry s raným středověkem a nastupujícím křesťanstvím. V duchovní sféře tehdy došlo k podobným radikálním změnám. V archeologických pramenech se tento hluboký přelom odráží podobně i v pohřebním ritu a z hrobů postupně mizí přidané milodary; stará pohřebišť jsou opuštěna a nové hřbitovy se zakládají v areálu sídel poblíž kostelů. V okrajových oblastech však staré předkřesťanské obyčeje často přežívají a někdy dochází i ke krátkodobému obnovení předchozích pohanských kultů.

Kamenitý plášť mohyly 1 z Rovné zřejmě skrýval i dodatečné hroby z raného středověku. Svědčí o tom ojedinělý nález fragmentu keramické nádoby ze střední doby hradištní i radiokarbonové datování kostí novorozence objevené v prostoru obdélné kamenné skříňky 40 x 20 cm sestavené z plochých kolmo zapuštěných kamenů. Zmíněné nálezy prozrazují zřejmě nejmladší dodatečné pohřby v mohyle 1, poslední kapitola proto poskytuje shrnutí současného stavu poznání o pohřbívání v raném středověku v Čechách.

Resumé

In 2012-2013, rescue interdisciplinary research of mound 1 was conducted in the cadastral area of the village Rovná, near Strakonice in south Bohemia. This research brought a unique volume of findings and information contributing to our knowledge about the form of the rite in the Early and Late Iron Age. The work presents the main results of an international project focused on a rescue archaeological excavation of a damaged princely barrow from the Early Iron Age. The project was based on a combination of archaeological and bioarchaeological sources and utilised the broadest spectrum of approaches and methods, with natural science analyses playing a key role. Radiocarbon dating of human and animal bones provided significant support for interpreting the find situation, and a primary inhumation burial with a four-wheeled cart and horse harness from the beginning of the Hallstatt period was also confirmed. The majority of grave goods found in the timber-lined grave chamber come from the Late Hallstatt period. A small chariot decorated with antler plates with geometric and figural motifs held the remnants of a meat food offering. The grave furnishings also included five bronze vessels, making the assemblage the richest burial inventory of bronze vessels in Bohemia. Jewellery, costume components and bronze vessels date the princely burial to the period around 500 BC. A Hochdorf type bronze toiletry kit comes from northern Italy, and a Rhine-Ticino situla and bowl of the Hunderingen type also have their origin on the Italian peninsula. The decoration arranged in radial fashion on the bottom of bronze cistas and the decoration of the body of the four-wheeled cart and chariot raise the issue of cult symbolism, which the work addresses in broader contexts. Human figures in the decoration of the body of the chariot from Rovná indicate the strong influence that situla art had on central European craft and artisan production for the members of the local social elites.

The new discovery of two rich graves in mound 1 encourages a comparison with similar findings known so far in the Bohemian basin. The following chapter deals with the manifestations of early urbanism of social elites in the Bohemian Basin, it also follows the findings documenting the relations between Italy and Bohemia in the Early Iron Age. In Bohemia, the planned concentric structure of settlements can be observed already in some lowland settlements from the beginning of the Iron Age. In the period comprising the 7th and early 6th centuries BC, Bohemia was already connected to the system of pathways and contacts with northern Italy are manifested in the archaeological record. In the second half of the 6th century BC, the period of the Hallstatt D2-3 stages, there was an increase in the number of fortified hilltop sites with a marked differentiation of these settlements. In the 6th to 5th centuries BC, a higher number of smaller hilltop fortified sites of local elites existed in the Bohemian basin. The imports and their imitations also reveal the presence of local elites in certain lowland settlements. Among the large number of Bohemian hillforts from the 6th to 5th centuries BC, the fortified hilltop sites in Minice, Závist, and Vladař are considered important centres of power with evidence of ties to distant regions, especially the Mediterranean area. The beginnings of urbanism in the temperate zone of Europe in the Early Iron Age can be assessed using a social-anthropological model for prehistoric archaeology distinguishing between a group-oriented society (“corporate mode”) and an individual-oriented society (“network mode”). Both modes point to societies with a similar degree of

social-political complexity, however, with different organisation and behaviour of the elites. The existence of both forms of societal organisation can be traced in Early Iron Age Bohemia.

The excavation of Rovná burial mound is the only modernly studied Late Hallstatt princely burial mound in Bohemia with a documented example of secondary Late La Tène interventions in an older burial mound. Interdisciplinary research of the mound 1 has brought new information that contributes to a better understanding of the changes in the burial customs of the Early and Late Iron Ages in Central Europe. The funeral customs of the Iron Age underwent gradual changes, which sometimes reveal significant upheavals taking place in the then socio-spiritual sphere. In the development of the funeral rite of the Iron Age, both common features and differences between Western and Eastern Europe can be observed.

The latest intrusion in the stone facing of a barrow 1 in Rovná was a stone case, most probably intended for the bones of a newborn; the radiocarbon dating puts these remains into the period of AD 882–989. The mentioned findings reveal probably the youngest additional burials from the early Middle Ages.

Seznam publikací

- 1987: B. Bouloumié, Le rôle des Etrusques dans la diffusion des produits étrusques et grecs en milieu préceltique et celtique. In: F. Fischer / B. Bouloumié / Ch. H. Lagrand, *Hallstatt-Studien, Études hallstattiennes, Tübinger Koll. zur westeuropäischen Hallstatt-Zeit. Quellen u. Forsch. Prähist. u. Provinzialröm. Arch.* 2 (Weinheim 1987), 20-43.
- Bouzek 1985: J. Bouzek, Die Bauten auf der Akropolis von Závist und die mediterrane Welt, *Listy filologické* 108, 1985, 68-69.
- 1987: J. Bouzek, Gli Etruschi e la Bohemia, *Studi Etruschi* 53, 1987, 17-25.
- 1992: J. Bouzek, Die Etrusker und Böhmen. In: L. Aigner-Foresti (Hrsg.), *Etrusker nördlich von Etrurien. Etruskische Präsenz in Norditalien und nördlich der Alpen sowie ihre Einflüsse auf die einheimischen Kulturen. Akten des Symposiums von Wien - Schloss Neuwaldegg 2.-5. Oktober 1989* (Wien 1992) 361-369.
- 1997: J. Bouzek, Greece, Anatolia and Europe: Cultural interrelations during the Early Iron Age. *Studies in mediterranean archaeology* 72 (Göteborg 1997).
- 2002a: J. Bouzek, Die keltische Kunst und der Osten. In: A. Lang, V. Salač (Hrsg.), *Fernkontakte in der Eisenzeit* (Prag 2002) 102-109.
- 2002b: J. Bouzek, Přejít od doby popelnicových polí do halštatu: od štítarského stupně knovízské kultury do kultury bylanské v Čechách, a od kultury podolské do kultury horákovské na Moravě – Übergang von der Urnenfelder- zur Hallstattzeit: von Štítary zur Bylaner Kultur in Böhmen und von Podolí zur Horákov-Kultur in Mähren. In: P. Čech u. Z. Smrž (Hrsg.), *Festschrift für Drahomír Koutecký, Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Nordwestböhmens* 9 (Most 2002) 37-45.
- 2003: J. Bouzek, *Etruskové jiní než všechny ostatní národy* (Praha 2003).
- 2004: J. Bouzek, Měrné systémy a myšlenkový svět v mladé době bronzové a v rané době železné – Measures and system of ideas in Late Bronze and Early Iron Age. In: O. Chvojka (Hrsg.), *Popelnicová pole a doba halštatská. Příspěvky z VIII. Konference. Archeologické výzkumy v jižních Čechách, Supplementum* 1, 43-52.
- 2004a: J. Bouzek, Nadregionální systém váhových jednotek doby bronzové a přechod k

- lokálním systémům na počátku doby železné - Supra-regional weight units and the coming of the Age of Iron in Europe. *Archeologické rozhledy* 56, 297-309.
- 2007a: J. Bouzek, The Amber Route, Apollo and the Hyperborreans. In: I. Galanaki, H. Tomas, Y. Calanakis, R. Laffineur (Hrsg.), *Between the Aegean and Baltic Seas. Prehistory across Borders. Proceedings of the International Conference Bronze and Early Iron Age Interconnections and Contemporary Developments between the Aegean and the Regions of the Balkan Peninsula, Central and Northern Europe. Aegaeum 27 Annales d'archéologie égéenne de l'Université de Liège et UT-PASP (Liège 2007)* 357-362.
- 2007b: J. Bouzek, Von Bronzezeit zur Eisenzeit: Veränderungen in der prähistorischen Gesellschaft in Mitteleuropa unter den Einflüssen aus Süd, Ost und Nord. In: E. Kazdová, V. Podborský (Hrsg.), *Studium sociálních a duchovních struktur pravěku (Brno 2007)*.
- 2009: J. Bouzek, *Keltové českých zemí v evropském kontextu (Praha 2009)*
- 2017: J. Bouzek, Celtic art and glass. In: J. Kysela / A. Danielisová, Militký, J. (Hrsg.), *Stories that made the Iron Age. Studies in Iron Age archaeology dedicated to Natalie Venclová (Praha 2017)*, 139-151.
- Bouzek / Kratochvíl 1995: J. Bouzek u. Z. Kratochvíl, *Řeč umění a archaické filosofie (Praha 1995)*.
- Bouzek / Hošek 1978: J. Bouzek / J. Hošek, *Antické Černomoří (Praha 1978)*.
- Bouzek / Pecinová / Řídký / Sankot 2017: J. Bouzek, M. Pecinová, J. Řídký u. P. Sankot, *Bemerkungen zur keltischen Kunst und zur mediterranen Importen in Frühlatènezeit in Böhmen. Studie hercynia 21/1, 2017, 45-75.*
- Bouzek / Smrž 1994: J. Bouzek u. Z. Smrž, *Drei Fragmente attischer Keramik aus Droužkovice in Nordwestböhmen, Germania, 72, 1994, 581-586.*
- Brand 1995: C. Brand, *Zur eisenzeitlichen Besiedlung des Dürrnberges bei Hallein. Internationale Archäologie 19 (Espelkamp 1995).*
- Bujna 2011: J. Bujna, *Opasky ženského odevu z doby laténskej (Nitra 2011).*
- Bujna / Batora / Čilinská et al 1996: J. Bujna, J. Batora u. Z. Čilinská et al, *Šperk a súčasti odevu [Personal ornaments and clothing fittings] (Nitra 1996).*
- Bujna / Romsauer 1983: J. Bujna u. P. Romsauer, *Späthallstatt- und frühlatènezeitliches Gräberfeld in Bučany. Slovenská archeológia 31-2, 1983, 277-324.*
- Capuis Calzavara / Chieco Bianchi 1985: L. Capuis Calzavara u. A.M. Chieco Bianchi, *Este I. Le necropoli Casa di Ricovero, Casa Mulletti Prosdocimi e Casa Alfonsi. Serie monografica II, (Roma 1985).*
- Capuis Calzavara / Chieco Bianchi 2006: L. Capuis Calzavara u. A. M. Chieco Bianchi, *Este II. La necropoli di Villa Benvenuti. Serie monografice VII (Roma 2006).*
- Caesar 1972: G. I. Caesar, *Válečné paměti. O válce galské, o válce občanské, africké a hispánské (přeložili I. Bureš, V. Dědina / M.Husová /V.Marek). Antická knihovna 16. (Praha 1972).*
- Chytráček 1983a: M. Chytráček, *Die Trense mit bogenförmigen Seitenknebeln. Der Beitrag zur Erkenntnis des frühlatènezeitlichen prunkvollen Pferdegeschirrs in Böhmen. In: J. Tamási / G. Vékony (Hrsg.), III. Internationale archäologische Studentenkonzferenz in Pécz, 9.-12. November 1982 (Budapest 1983) 98-110.*
- 1983b: M. Chytráček, *Nové poznatky o halštatsko-laténských bronzových nádobách z Čech –*

- New evidence on Bohemian bronze utensils of the Hallstatt-La Tène period. *Archeologické rozhledy* 35, 1983, 427-451.
- 1988: M. Chytráček, Le char laténien à deux roues en Bohême, *Études celtiques* 25, 1988, 15-58.
- 1990: M. Chytráček, Mohylové pohřebiště u Mírkovic, okres Domažlice - Das Hügelgräberfeld bei Mírkovice, Bez. Domažlice, *Památky archeologické* 81, 1990, 74-139.
- 1995: M. Chytráček, Bemerkungen zur Problematik der Anfänge der Latènezeit in der südwestböhmisches Region. In: K. Schmotz / M. Zápotocká (Hrsg.), *Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. 4. Treffen 15. bis 18. Juni 1994 in Mariánská Týnice (Espelkamp 1995)* 43-53.
- 1995a: M. Chytráček, Ojedinělý nález z mladší doby laténské na Černém vrchu u Svržna, okr. Domažlice - Der Einzelfund aus der jüngeren Latènezeit auf dem Berg Černý vrch bei Svržno, Bez. Domažlice, *Archeologické rozhledy* 47, 1995, 115-127
- 1997: M. Chytráček, Das hallstattzeitliche Siedlungsareal im Flussgebiet der oberen Radbuza, Kr. Domažlice, in: J. Michálek u. K. Schmotz (Hrsg.), *Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. 6. Treffen 12. bis 15. Juni 1996 in Hluboká nad Vltavou, (Espelkamp 1997)* 82-97.
- 1999: M. Chytráček, Grabbau und Bestattungssitten der Hallstatt- und Frühlatènezeit in Westböhmen, in: M. Chytráček, J. Michálek, J. U. K. Schmotz. (Hrsg.), *Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. 8. Treffen 17. bis 20. Juni 1998 in Běšiny bei Klatovy (Rahden/Westf. 1999)* 18-35.
- 2000: M. Chytráček, Élite burials in Bohemia from the 6th – 5th century B.C. and the beginnings of a new art-style. In: *Fastes des Celtes entre Champagne et Bourgogne aux VIIth - IIIth siècles avant notre ère. Actes du colloque de L' AFEAF tenu a Troyes en 1995. Mémoire de la Société Archéologique Champenoise, n^o 15, supplément au bulletin n^o 4, (Joué-les-Tours 2000)* 359-377.
- 2002: M. Chytráček, Südwestböhmen im überregionalen Verkehrsnetz der Hallstatt- und Frühlatènezeit, in: Chytráček, M. / Michálek, J. / Schmotz, K. (Hrsg.): *Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. 11. Treffen 20. bis 23. Juni 2001 in Oberzell (Rahden/ Westf. 2002)* 121-142.
- 2005: M. Chytráček, Komparace pozdně antického literárního obrazu a archeologického projevu pohřebního ritu mladší a pozdní doby laténské. *Archeologické rozhledy* 57, 2005, 787-794.
- 2006: M. Chytráček, Befestigungen der Hallstatt- und Frühlatènezeit in Westböhmen, in: B. Gediga / W. Piotrowski (Hrsg.), *Architektur und Bauwesen in der Bronze- und den frühen Periode der Eisenzeit. Probleme der Rekonstruktion (Biskupin / Wroclaw 2006)* 243 – 268.
- 2006/07: M. Chytráček, Die Höhensiedlungen der Bronze und Urnenfelderzeit an der oberen Radbuza in Westböhmen. Befestigungsanlagen in der Urnenfelderzeit und ihr Umfeld. Kolloquium am 8. Juli 2006 in Bad Staffelstein. Björn-Uwe Abels gewidmet. *Ber. Bayer. Bodendenkmalpfl.* 47/48, 2006/07, 15–31.
- 2007: M. Chytráček, Časně laténské sídliště v Chržíně (okr. Kladno) s napodobeninou červenofigurové keramiky a s doklady kovolictví a zpracování jantaru – The early La Tène settlement site in Chržín (Central Bohemia) with the imitation red-figure pottery and

- documentation of metal smelting and amber working. *Archeologické rozhledy* 59, 2007, 461-516.
- 2007a: M. Chytráček, Die Entwicklung der keltischen Gesellschaft und Fragen zur Kontinuität bzw. Diskontinuität in der hallstatt- und latènezeitlichen Besiedlung Westböhmens. In: J. Prammer, R. Sander u. C. Tappert (Hrsg.): *Siedlungsdynamik und Gesellschaft. Beiträge des internationalen Kolloquiums zur keltischen Besiedlungsgeschichte im bayerischen Donaauraum, Österreich und der Tschechischen Republik. 2.-4. 3. 2006 in Straubing (Straubing 2007)* 283-312.
- Chytráček 2008: M. Chytráček, Die Nachahmung einer rotfigurigen Trinkschale aus der frühlatènezeitlichen Flachlandsiedlung von Chržín (Mittelböhmen) und das überregionale Verkehrsnetz der Hallstatt- und Frühlatènezeit in Böhmen. *Germania* 86, 2008, 1-55.
- 2009: M. Chytráček, Die Rekonstruktion von Wehrbauten und Innenbebauung zweier hallstattzeitlicher Höhengründungen im Flussgebiet der oberen Radbuza in Westböhmen. In: P. Trebsche, I. Balzer, Ch. Eggl, J. et al. (Hrsg.) *Architektur: Interpretation und Rekonstruktion. Beiträge zur Sitzung der AG Eisenzeit während des 6. Deutschen Archäologie-Kongresses in Mannheim 2008. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 55 (Langenweissbach 2009)* 119-127.
- 2012a: M. Chytráček, Böhmen im überregionalen Verkehrsnetz der Hallstatt- und Frühlatènezeit. Die Entstehung einer neuen Kunstform und die Herausbildung zentraler Befestigungen während HaD3 und Lt A. In: Ch. Pare (Hrsg.), *Kunst und Kommunikation. Zentralisierungsprozesse in Gesellschaften des europäischen Barbarikums im 1. Jahrtausend v. Chr. Teilkolloquium im Rahmen des Schwerpunktprogrammes 1171 der Deutschen Forschungsgemeinschaft „Frühe Zentralisierungs- und Urbanisierungsprozesse. Zur Genese und Entwicklung frühkeltischer Fürstensitze und ihres territorialen Umlandes“ (Mainz 2012)* 191-220.
- 2012b: M. Chytráček, Die Rolle der Mittelmeerzivilisationen Einflüsse in den Kulturumwandlungen der Hallstatt- und Frühlatènezeit. Die Entstehung der neuen Kunstform und die Herausbildung von zentralen Befestigung in Böhmen während Ha D3 und Lt A. In: *Rytm przemian kulturowych w pradziejach i sredniowieczu (Biskupin / Wrocław 2012)* 301-338.
- 2013: M. Chytráček, Doklady přítomnosti elity 6. - 5. století př. Kr. v regionu na soutoku Labe a Vltavy ve středních Čechách. *Archeologické rozhledy* 65, 2013, 285-320.
- 2015: M. Chytráček, Belege für die Anwesenheit von Eliten des 6. / 5. Jahrhunderts v. Chr. am Zusammenfluss von Elbe und Moldau in Mittelböhmen, *Praehistorische Zeitschrift* 90 (1-2), 2015, 271-300 (**Impakt faktor: 0.103, rok: 2015**).
- 2020: M. Chytráček, Early Urbanism and the Relationship between Northern Italy and Bohemia in the Early Iron Age. In: L. Zamboni, M. Fernández-Götz & C. Metzner-Nebelsick (eds) 2020: *Crossing the Alps. Early Urbanism between Northern Italy and Central Europe (900-400 BC)*, (Leiden 2020) Sidestone Press, 333-348.
- Chytráček / Bernat 2000: Chytráček, M. / J. Bernat, Pozdně halštatské a časně laténské sídliště v Praze-Zbraslavi – Late Hallstatt and Early La Tene settlement at Prague-Zbraslav, *Památky archeologické* 91, 2000, 255-313.

Chytráček / Danielisová / Trefný / Slabina 2010: M. Chytráček / A. Danielisová / M. Trefný / M. Slabina, Zentralisierungsprozesse und Siedlungsdynamik in Böhmen (8. - 4. Jh. v. Chr.). In: D. Krause u. D. Beilharz (Hrsg.), „Fürstensitze“ und Zentralorte der frühen Kelten. Abschlusskolloquium des DFG-Schwerpunktprogramms 1171 in Stuttgart, 12.–15. Oktober 2009. Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 120, (Stuttgart 2010) 155–173.

Chytráček / Danielisová / Pokorný / Kočár / Kyselý / Kyncl / Sádlo / Šmejda / Zavřel 2012: M. Chytráček, A. Danielisová, P. Pokorný, P. Kočár, R. Kyselý, T. Kyncl, J. Sádlo, L. Šmejda u. J. Zavřel, Vzestupy a pády regionálního mocenského centra. Přehled současného stavu poznání pravěkého opevněného areálu na Vladaři v západních Čechách – Rises and Falls of a Regional Power Center. An overview of the cCurrent state of knowledge of the Prehistoric Fortified Area at Vladař in Western Bohemia, Památky archeologické 103, 2012, 273-338.

Chytráček / Golec / Chvojka / Metlička / Michálek / Novotná / Frolíková 2017: M. Chytráček, M. Golec, O. Chvojka, M. Metlička, J. Michálek, M. Novotná u. D. Frolíková, Jantar starší doby železné a průběh jantarové stezky ve střední Evropě – Bernstein der älteren Eisenzeit und der Verlauf der Bernsteinstraße in Mitteleuropa. Památky archeologické 108, 121-256.

Chytráček / Golec / Klontza-Jaklová / Popelka / Fojtík / Petřík. / Langová 2019: M. Chytráček, M. Golec, V. Klontza-Jaklová, M. Popelka, P. Fojtík, J. Petřík u. J. Langová, Zur Wirkung der Situlenkunst auf die Kunst der Fürstenschicht des 7. - 5. Jahrhunderts v. Chr. in Mitteleuropa. In: Ch. Bockisch-Bräuer, B. Mühlendorfer, M. Schönfelder (Hrsg.), Die frühe Eisenzeit in Mitteleuropa. Internationale Tagung vom 20.-22. Juli 2017 in Nürnberg. Beiträge zur Vorgeschichte Nordostbayerns 9 (Nürnberg 2019) 203-225.

Chytráček / Chvojka / John / Michálek 2014: M. Chytráček, O. Chvojka, J. John u. J. Michálek Rovná, okr. Strakonice, les Sedlina. Mohyla 1 (výzkum 2012 – 2013). Nálezová zpráva. Nálezová zpráva, archiv Archeologického ústavu AV ČR Praha, č. př. TX-2014-184.

Chytráček / Chvojka / Egg / John / Křivánek / Michálek / Kyselý / Stránská / Kozáková / Fikrle 2014: M. Chytráček, O. Chvojka, M. Egg, J. John, R. Křivánek, J. Michálek, R. Kyselý, P. Stránská, R. Kozáková u. M. Fikrle, Die Untersuchung eines späthallstattzeitlichen Fürstengrabhügels bei Rovná (Kr. Strakonice) im Lichte naturwissenschaftlicher Analysen. In: M. Chytráček, O. Chvojka, H. Gruber, L. Husty, J. Michálek, R. Sandner, K. Schmotz, S. Traxler (Hrsg.), Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen/Oberösterreich. 23.Treffen in Kostenz 19. bis 22. Juni. Fines Transire 23 (Rahden/Westf. 2014) 39-52.

Chytráček / Chvojka / Egg / John / Kyselý / Michálek / Ritter / Stránská 2015: M. Chytráček, O. Chvojka, M. Egg, J. John, R. Kyselý, J. Michálek, S. Ritter u. P. Stránská, Zu einem Fürstengrab aus der Späthallstattzeit mit zweirädrigem Wagen und Bronzegefäßen bei Rovná in Südböhmen – ein Vorbericht. Archäologisches Korrespondenzblatt 45, 2015, 71-89.

Chytráček / Chvojka et al. 2017a: M. Chytráček, O. Chvojka, M. Egg, J. John, R. Kozáková, R. Křivánek, R. Kyselý, J. Michálek u. P. Stránská, A Disturbed Late Hallstatt Period Princely Grave with a Two-wheeled Chariot and Bronze Vessels in Sedlina Forest near Rovná in South Bohemia: a Preliminary Report. In: W. Irlinger, G. Suhr (Hrsg.), Archaeological Sites in Forests – Strategies for their Protection. 19th Annual Meeting European Association

of Archaeologists. 4.–8. September 2013 in Pilsen. Inhalte – Projekte – Dokumentationen. Schriftenreihe des Bayerischen Landesamtes für Denkmalpflege 14, (München 2017) 83–90.

Chytráček / Chvojka et al. 2017b: M. Chytráček, O. Chvojka, M. Egg, J. John, R. Kyselý, J. Michálek u. P. Stránská, Fürstengrabhügel aus der Späthallstattzeit bei Rovná in Südböhmen mit den jüngeren Eingriffen aus der Jung- und Spätlatènezeit. In: J. Kysela, A. Danielisová, Militký, J. (Hrsg.), *Stories that made the Iron Age. Studies in Iron Age archaeology dedicated to Natalie Venclová* (Praha 2017) 339-351.

Chytráček / Chvojka / Egg / John / Kyselý / Michálek / Stránská 2018: M. Chytráček, O. Chvojka, M. Egg, J. John, R. Kyselý, J. Michálek u. P. Stránská, Späthallstattzeitliches Fürstengrab von Rovná in Südböhmen. Symbolische Kunstform der Elite 6./5. Jahr. v. Ch., ihre Inspiration und Funktion. In: B. Gediga, A. Grossman, W. Piotrowski (Hrsg.), *Inspirationen und Funktion der Ur- und frühgeschichtlichen Kunst. Biskupiner Archäologische Arbeiten 13* (Biskupin / Wrocław 2018) 283-321.

Chytráček / Chvojka / Egg et al. 2019: M. Chytráček, O. Chvojka, M. Egg, J. John, J. Michálek, J. Cícha, J. Hladil, P. Koník, R. Kozáková, R. Křivánek, R. Kyselý, A. Majer, J. Novák, J. Pavelka, M. Rašková Zelinková, P. Stránská, I. Světlík, T. Šálková: *Knižecí mohyla doby halštatské v Rovné u Strakonice a symbolika uměleckého projevu elity starší doby železné – An Interdisciplinary Study of the Princely Hallstatt Period Barrow in Rovná in the Strakonice District. Representation of Social Identity and Symbolism of the Artistic Expression of Early Iron Age Elite. Památky archeologické 110*, 2019, 59-172.

Chytráček / Chvojka / John / Michálek / Stránská 2015: M. Chytráček, O. Chvojka, J. John, J. Michálek u. P. Stránská, Eine rituelle Deponierung der Hallstattzeit unter der Höhensiedlung von Vraný vrch bei Spolí, Kr. Český Krumlov. In: O. Chvojka, M. Chytráček, H. Gruber, L. Husty, J. Michálek, R. Sandner, K. Schmotz u. S. Traxler, *Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen/ Oberösterreich. 24. Treffen 18. bis 21. Juni 2014 in Bechyně. Fines Transire 24*, 2015, 209–223.

Chytráček / Chvojka / John / Metlička / Michálek 2016: M. Chytráček, O. Chvojka, J. John, M. Metlička u. J. Michálek, Rekonstruierte Grabkammern vorgeschichtlicher Grabhügel in Süd- und Westböhmen. *Fines Transire 25*, 2016, 139-145.

Chytráček / Metlička 2004: M. Chytráček u. M. Metlička, Die Höhensiedlungen der Hallstatt- und Latènezeit in Westböhmen. Mit Beiträgen von Petr Pokorný und René Kyselý. *Památky archeologické – Supplementum 16* (Praha 2004).

Chytráček, M. / Pokorný, P. et al. 2012: M. Chytráček, P. Pokorný, A. Danielisová u. T. Kyncl 2012: Die Quellbecken des eisenzeitlichen Befestigungsareals auf dem Berg Vladař in Westböhmen. *Germania 90*, 2012, 27-66.

Chytráček / Sankot 2018: M. Chytráček u. P. Sankot, Svědectví pohřebišť z pohledu archeologie. In: J. Militký / J. Kysela / M. Tisucká (Hrsg.), *Keltové. Čechy v 8. až 1. století před Kristem* (Praha 2018) 93-114.

Chytráček / Šmejda 2005: M. Chytráček u. L. Šmejda, Opevněný areál na Vladaři a jeho zázemí. K poznání sídelních struktur doby bronzové a železné na horním toku Sřely v západních Čechách - The fortified area at Vladař and its hinterland Towards an understanding of the settlement structures of the Bronze and Iron Ages in West Bohemia, *Archeologické rozhledy 57*, 2005, 3-56.

- Čiřáková / Chytráček 2018: V. Čiřáková u. M. Chytráček, Stará kulturní tradice – starší doba železná. In: J. Militký, J. Kysela, M. Tisucká (ed), Keltové. Čechy v 8. až 1. století před Kristem (Praha 2018) 27-63.
- Čiřmář 1972: M. Čiřmář, Společenská struktura moravských Keltů podle výzkumu pohřebišť – Die Gessellschaftsstruktur der Kelten in Mähren im Lichte der Erforschung von Gräberfeldern. Časopis Moravského muzea LVII, 1972, 73-81.
- 1978: M. Čiřmář, Keltské pohřebišť v Makotřasech – Keltisches Gräberfeld in Makotřasy, Kreis Kladno, Památky archeologické 69, 1978, 117-144.
- 1993: M. Čiřmář, Keltská okupace Moravy (doba laténská). In : Podborský a kol., Pravěké dějiny Moravy. Vlastivěda moravská, země a lid, sv.3. (Brno 1993).
- 1995: Z. Čiřmář, Das Hallstattzeitliche Gehöft in Kuřim (Vorläufige Ergebnisse der archäologischen Rettungsgrabung). Pravěk Nová řada 5, 1995, 217-254.
- 1999: Z. Čiřmář, Kuřim, okr. Brno-venkov. In: Podborský, V. et al. Pravěká sociokulturní architektura na Moravě (Brno 1999) 73-80.
- Čiřmářová / Stuchlík 2014: J. Čiřmářová u. S. Stuchlík, Laténské pohřebišť v Boroticích (okr. Znojmo) – Latènezeitliches Gräberfeld in Borotice (Bez. Znojmo). In: J. Čiřmářová, N. Venclová, G. Březinová (Hrsg.), Moravské křiřovatky. Střední Podunají mezi pravěkem a historií (Brno 2014) 471–486.
- Diogenés Laertios: Životy, názory a výroky proslulých filosofů (přeložil A. Kolář, Hrsg. D. Machovec), (Pelhřimov 1995).
- Drda / Chytráček 2005: P. Drda u. M. Chytráček, Frühe Zentralorte in Böhmen. In: D. Krause / J. Biel (Hrsg.), Frühkeltische Fürstensitze. Älteste Städte und Herrschaftszentren nördlich der Alpen? Internationaler Workshop zur keltischen Archäologie in Eberdingen – Hochdorf 12. und 13. September 2003, Archäologische Informationen aus Baden-Württemberg 51 (Stuttgart 2005) 57-62.
- Drda / Rybová 1992: P. Drda u. A. Rybová, L'oppidum de Závist. Construction de la porte principale (D) et sa chronologie. Památky archeologické 83, 1992, 309–349.
- 1993: P. Drda u. A. Rybová, Oppidum Závist – Tore und Wege in seiner Geschichte. Památky archeologické 84, 1993, 49–68.
- 1994: P. Drda u. A. Rybová, Bohemia in the Iron Age: a Recent View, in: 25 years of archaeological research in Bohemia, Památky archeologické – Supplementum 1 (Praha 1994) 82-92.
- 1995: P. Drda u. A. Rybová, Les Celtes de Bohême (Paris 1995).
- 1998: P. Drda u. A. Rybová, Keltové a Čechy (Praha 1998).
- 2008: P. Drda u. A. Rybová, Akropole na hradišti Závist v 6. – 4. stol. př. Kr. Památky archeologické – Supplementum 19 (Praha 2008).
- 2013a: M. Egg, Zur figuralen Kunst von Kleinklein. In: M. Egg, u. D. Kramer (Hrsg.), Die hallstattzeitlichen Fürstengräber von Kleinklein in der Steiermark: der Kröllkogel. Monogr. RGZM 110 (Mainz 2013) 447-472.
- 2013b: M. Egg, Geweih- und Knochenschnitzereien. In: M. Egg u. D. Kramer (Hrsg.), Die hallstattzeitlichen Fürstengräber von Kleinklein in der Steiermark: der Kröllkogel. Monogr. RGZM 110 (Mainz 2013) 283-299.

- Egg 2013c: M. Egg, Zum „Untergang“ der Osthallstattkultur. In: M. Egg u. D. Kramer (Hrsg.), Die hallstattzeitlichen Fürstengräber von Kleinklein in der Steiermark: Der Kröllkogel. Monogr. RGZM 110 (Mainz 2013) 473-483.
- 2016: M. Egg, Noch einmal zur figuralen Kunst von Kleinklein. In: M. Egg u. D. Kramer (Hrsg.), Die hallstattzeitlichen Fürstengräber von Kleinklein in der Steiermark: Die beiden Hartnermichelkogel und der Pommerkogel. Monogr. RGZM 125 (Mainz 2016).
- Egg / France-Lanord 1987: M. Egg u. A. France-Lanord, Der Wagen aus dem Fürstengrab von Vix, dép. Cote-d'Or, Frankreich. In: Vierrädrige Wagen der Hallstattzeit. Untersuchungen zu Geschichte und Technik. Monographien 12 (Mainz 1987) 145-179.
- 2003: M. Egg u. A. France-Lanord, Nouvelle reconstitution. In: C. Rolley (Hrsg.), La tombe princière de Vix (Paris 2003) 58-75.
- Echt 1999: R. Echt, Das Fürstinnengrab von Reinheim. Studien zur Kulturgeschichte der Früh-La-Tène-Zeit. Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde 69 (Bonn 1999).
- 2003: A. Eibner, Luxus in der Situlenkunst. In: J. Leskovar, Ch. Schwanzar u. G. Winkler (Hrsg.), Worauf wir stehen. Archäologie in Oberösterreich (Wien 2003) 295-310.
- 2008: A. Eibner, Der Faustkampf – ein Aufnahmeeritus in den Kriegerstand? Gedanken zu einem integrierenden Bestandteil des „Situlenfestes“. In: B. Gediga – W. Piotrowski (Hrsg.), Urgeschichtliche und Frühmittelalterliche Kunst als historische Quelle. Biskupiner Archäologische Arbeiten 6 (Biskupin / Wrocław 2008) 151-195.
- 2012: A. Eibner, Männer in Waffen: Kämpfer oder Tänzer? *Archaeolingua* 25. Festschrift for Erzsébet Jerem in Honour of her 70th Birthday (Budapest 2012) 159-194.
- 2015: A. Eibner, Feste und Rituale in der Situlenkunst. *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 145, 55-84.
- Eibner 2012: C. Eibner, Hallstättische Sagen und Mythen. *Archaeolingua* 25. Festschrift for Erzsébet Jerem in Honour of her 70th Birthday (Budapest 2012) 195-205.
- Eibner / Forstenpointner 2009: A. Eibner u. G. Forstenpointner, Zu Fragen der eisenzeitlichen Pferdeschirring und Deichselbefestigung nach den Bildbelegen. *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 139, 2009, 217-230.
- Eliade 1997: M. Eliade, *Od Zalmoxida k Čingischánovi. Srovnávací studie o náboženstvích a folkloru Dácie a východní Evropy* (Prag 1997).
- Emiliozzi / Romualdi / Cecchi 2000: E. Emiliozzi, A. Romualdi u. F. Cecchi, Der Currus aus dem „Tumulo dei Carri von Populonia. Zeremonialwagen: Statussymbol eisenzeitlicher Eliten (Mainz 2000) 5-16.
- Frey 1969: O. H. Frey, Die Entstehung der Situlenkunst. Studien zur figürlich verzierten Toreutik von Este. *Römisch-germanische Forschungen* 31 (Berlin 1969).
- 1998: O. H. Frey, „Hallstatt und Altitalien“. Zur Bedeutung des mediterranen Imports, in: *Archäologische Untersuchungen zu den Beziehungen zwischen Altitalien und der Zone nordwärts der Alpen während der frühen Eisenzeit Alteuropas. Regensburger Beiträge zur Prähistorischen Archäologie* 4, 1998, 265-284.
- 2002: O. H. Frey, Die Fürstengräber vom Glauberg. Jenseitsvorstellungen und Bestattungsbrauch. In: H. Baitinger u. B. Pinsker (Hrsg.), *Das Rätsel der Kelten vom Glauberg. Glaube – Mythos – Wirklichkeit. Ausstellungskat* (Frankfurt a. M. / Stuttgart 2002) 172-185.

- 2002a: O. H. Frey, Menschen oder Heroen? Die Statuen vom Glauberg und die frühe keltische Grossplastik. In: H. Baitinger, B. Pinsker (Hrsg.), Das Rätsel der Kelten vom Glauberg. Glaube – Mythos – Wirklichkeit. Ausstellungskat (Frankfurt a. M. / Stuttgart 2002) 208-218.
- Furmánek, V. / Mitáš, V. 2014: V. Furmánek u. V. Mitáš, Ein Gräberfeld des Volkes der Urnenfelderkultur als Gegenstand der Interessen von Kelten (Was machten die Kelten in Cinobaňa?), *Anodos, Studies of the Ancient world* 11/2011, 2014, 111–122.
- Gebhard 1991: R. Gebhard, Die Fibeln aus dem Oppidum von Manching. Die Ausgrabungen in Manching 14 (Stuttgart 1991).
- Goláňová 2018: P. Goláňová, The Early La Tène Period in Moravia. *Studien zur Archäologie Europas* 32 (Bonn 2018).
- Golec / Čermáková / Fojtík 2017: M. Golec, E. Čermáková u. P. Fojtík, Vekerzugský kmenový svaz na Moravě? - Vekerzug tribal Union in Moravia? *Pravěk NŘ* 24, 2017, 175–200.
- Green 1992: M. Green, *Animals in Celtic life and myth* (London / New York 1992).
- 1994: M. Green, *Keltische Mythen. Mythen alter Kulturen* (Stuttgart 1994).
- 1997: M. Green, *Exploring the World of the Druids* (London 1997).
- Guggisberg 2000: M. Guggisberg, Der Goldschatz von Erstfeld. Ein keltischer Bilderzyklus zwischen Mitteleuropa und der Mittelmeerwelt. *Antiqua* 32 (Basel 2000).
- Guyonvarc'h / Le Roux 1986: Ch. J. Guyonvarc'h u. F. Le Roux, *Les Druides* (Paris 1986).
- von Hase 1992: F. W. von Hase, Etrurien und Mitteleuropa – zur Bedeutung der ersten italisch–etruskischen Funde der späten Urnenfelder- und frühen Hallstattzeit in Zentraleuropa. In: L. Aigner-Foresti (Hrsg.), *Etrusker nördlich von Etrurien. Etruskische Präsenz in Norditalien und nördlich der Alpen sowie ihre Einflüsse auf die einheimischen Kulturen. Akten des Symposiums von Wien - Schloss Neuwaldegg 2.-5. Oktober 1989* (Wien 1992), 57-79, 235–267.
- 1998: F. W. von Hase, Einige Überlegungen zum Fernhandel und Kulturtransfer in der jüngeren Hallstattzeit Altitalien und Mitteleuropa, in: *Archäologische Untersuchungen zu den Beziehungen zwischen Altitalien und der Zone nordwärts der Alpen während der frühen Eisenzeit Alteuropas. Regensburger Beiträge zur Prähistorischen Archäologie* 4 (Regensburg 1998) 285-319.
- Hauser / Schönfelder 2014: F. Hauser u. M. Schönfelder, Über die Alpen nach Nordosten – etruskische und alpine Funde in Böhmen und Polen aus dem 6. und 5. Jahrhundert v. Chr. In: G. Alberti, C. Féliu, G. Pierrelvecin (éd.), *Transalpinare mélanges offerts a A.-M. Adam. Ausonius éditions, Mémoires* 36 (Bordeaux 2014) 435-445.
- Heine 1999: H.W. Heine, Ältereisenzeitliche Burgen und Befestigungen in Niedersachsen – Stand der Forschungen und Perspektiven, in: A. Jockenhövel (Hrsg.), *Ältereisenzeitliches Befestigungswesen zwischen Maas/Mosel und Elbe, Internationales Kolloquium in Münster*, 1999, 111-124.
- Hérodotos, *Dějiny aneb devět knih dějin nazvaných músy* (z řeckého originálu Herodoti *Historiarum libri IX* přeložil J. Šonka). *Živá díla minulosti* 65 (Prag 1972).
- Horáková-Jansová 1955: L. Horáková-Jansová, Laténská tuhová keramika v Čechách a na Moravě – Die latènezeitliche Graphittonkeramik in Böhmen und Mähren, *Památky*

archeologické 46, 1955, 134–184.

Jansová 1962: L. Jansová, Konec jihočeských mohyl doby laténské – Das Ende der latènezeitlichen Hügelgräber in Südböhmen, *Památky archeologické* 53, 1962, 306–330.

Jud 2008: P. Jud, Die Töpferin und der Schmied. Basel – Gasfabrik, Grabung 1989/5. Teil I: Text. Materialhefte zur Archäologie in Basel, Heft 20 A (Basel 2008).

Jung 2017: M. Jung, Was ist eine „Keltenfürstin“? Notiz zu eisenzeitlichen Sozialstrukturen. In: Ch. Keller / K. Winger (Hrsg.) *Frauen an der Macht? Neue interdisziplinäre Ansätze zur Frauen- und Geschlechterforschung für die Eisenzeit Mitteleuropas*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 299 (Bon 2017) 25-39.

Kilian-Dirlmeier 1972: I. Kilian-Dirlmeier, Die hallstattzeitliche Gürtelbleche und Blechgürtel Mitteleuropas. *Prähistorische Bronzefunde XII/1* (München 1972).

1983: W. Kimmig, Die griechische Kolonisation im Westlichen Mittelmeergebiet und ihre Wirkung auf die Landschaften des westlichen Mitteleuropa, *Jahrbuch des Römisch-germanischen Zentralmuseums Mainz* 30, 1983, 5-78.

1988: W. Kimmig, Das Kleinaspergle. Studien zu einem Fürstengrabhügel der frühen Latènezeit bei Stuttgart. *Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg* 30 (Stuttgart 1988).

Koch 2011: L. C. Koch, Früheisenzeitliches Glas und Glasfunde Mittelitaliens. Eine Übersicht von der Villanovazeit bis zum Orientalizzante und eine Analyse der Glasperlen als Grabbeigabe des Gräberfeldes Quattro Fontanili in Veji. *Bochumer Forschungen zur Ur- und frühgeschichtlichen Archäologie* 4 (Rahden/Westf. 2011).

Kos 2004: P. Kos, Pohřby žen z doby halštatské v Modřicích u Brna – Frauengräber der Hallstattzeit aus Modřice bei Brno. In: Chvojka, O. (Hrsg.) *Popelnicová pole a doba halštatská. Příspěvky z VIII. konference, České Budějovice 22. - 24. 9. 2004*. *Archeologické výzkumy v jižních Čechách, Supplementum 1* (České Budějovice 2004) 271-292.

Kossack 1954: G. Kossack, Studien zum Symbolgut der Urnenfelder- und Hallstattzeit Mitteleuropas. *Römisch-Germanische Forschungen* 20 (Berlin 1954).

1959: G. Kossack, Südbayern während der Hallstattzeit. *Römisch-Germanische Forschungen* 24 (Berlin 1959).

1970: G. Kossack, Gräberfelder der Hallstattzeit an Main und Fränkischer Saale.

Materialhefte zur bayerischen Vorgeschichte 24 (Kallmünz/Opf. 1970).

1974: G. Kossack, Prunkgräber. Bemerkungen zu Eigenschaften und Aussagewert. *Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte* 1/I, 1974, 3-33.

1999: G. Kossack, Religiöses Denken in dinglicher und bildlicher Überlieferung Alteuropas aus der Spätbronze- und frühen Eisenzeit (9. – 6. Jahrhundert v. Chr. Geb.). *Abhandlungen Neue Folge* 116 (München 1999).

Kostrzewski 1919: J. Kostrzewski, Die ostgermanische Kultur der Spätlatènezeit (Leipzig / Würzburg 1919).

Koutecký 1968: D. Koutecký, Velké hroby, jejich konstrukce, pohřební ritus a sociální struktura obyvatelstva bylanské kultury. *Památky archeologické* 59, 1968, 400-487.

1985: D. Koutecký, Halštatské hradiště Hradec u Kadaně. *Památky archeologické* 86, 1985, 71-77.

- 1985: D. Koutecký, Halštatské hradiště Hradec u Kadaně. Památky archeologické 86, 1985, 71-77.
- 2003: D. Koutecký, Bylany u Českého Brodu. Eponymní lokalita bylanské kultury – Bylany bei Český Brod. Eponyme Fundstelle der Bylany-Kultur. Fontes archaeologici Pragenses 29. (Prague 2003).
- 2005: D. Koutecký, Halštatské hradiště Rubín, k. ú. Pšov, Ústecký kraj. Archeologické rozhledy 57, 2005, 147-166.
- König 2003: T. König, Halštatský objekt v Pustých Úľanoch – Ein hallstattzeitliches Objekt in Pusté Úľany. Zborník Slovenského národného múzea XCVII, Archeológia 13, 2003, 93-118.
- 2005: T. König, Nálezy z kultového objektu v Pustých Úľanoch jako doklad kultúrnych kontaktov v době halštatskej – Funde aus einem Kultobjekt in Pusté Úľany als ein Beleg der Kulturkontakte während der Hallstattzeit. In: E. Studeníková (Hrsg.), Južné vplyvy a ich odraz v kultúrnom vývoji mladšieho praveku na strednom Dunaji (Bratislava 2005) 89-98.
- Kratochvíl / Bor 1999: Z. Kratochvíl u. D. Ž. Bor, Pýthagorás ze Samu (Prag 1999).
- Krauß, D. 1996: D. Krausse, Hochdorf III. Das Trink- und Speiseservice aus dem späthallstattzeitlichen Fürstengrab von Eberdigen-Hochdorf (Kr. Ludwigsburg). Forschungen und Berichte zur vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 64 (Stuttgart 1996).
- 1999: D. Krauß, Der „Keltenfürst“ von Hochdorf: Dorfältester oder Sakralkönig ? Anspruch und Wirklichkeit der sog. Kulturanthropologischen Hallstatt-Archäologie, Archäologisches Korrespondenzblatt 29, 1999, 339-358.
- 2008: D. Krauß, Ettappen der Zentralisierung nördlich der Alpen. Hypothesen, Modelle, Folgerungen. In: D. Krausse u. Ch. Steffen (Hrsg.), Frühe Zentralisierungs- und Urbanisierungsprozesse. Zur Genese und Entwicklung frühkeltischer Fürstensitze und ihres territorialen Umlandes. Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 101 (Stuttgart 2008) 435-450.
- Krauß, D. / Ebinger-Rist, N. 2018: D. Krausse u. N. Ebinger-Rist, Das Geheimnis der Keltenfürstin. Der Sensationsfund von der Heuneburg (Stuttgart 2018).
- Krämer 1952: W. Krämer, Das Ende der Mittellatènefriedhöfe und die Grabfunde der Spätlatènezeit in Südbayern. Germania 30, 1952, 330-337.
- 1985: W. Krämer, Die Grabfunde von Manching und die latènezeitlichen Flachgräber in Südbayern. Die Ausgrabungen in Manching 9, Römisch-Germanische Kommission des Deutschen archäologischen Instituts zu Frankfurt am Main (Stuttgart 1985).
- Kruta / Manfredi 1999: V. Kruta / V. Manfredi, I Celti in Italia (Mondadori 1999).
- Kurz, S. 1987: S. Kurz, Nachhallstattzeitliche Funde aus dem Grabhügelfeld vom Burrenhof, Tübinger Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 2, OPVSCVLA Festschrift Franz Fischer (Tübingen 1987) 101-128.
- Kysela / Venclová 2018: J. Kysela u. N. Venclová, Duchovní svět Keltů. In: J. Militký / J. Kysela / M. Tisucká (Hrsg.), Keltové. Čechy v 8. až 1. století před Kristem (Praha 2018) 141-159.
- Lauermaun / Rammer 2013: E. Lauermaun u. E. Rammer, Die urnenfelderzeitlichen Metallhortfunde Niederösterreichs. Mit besonderer Berücksichtigung der zwei Depotfunde

aus Enzersdorf im Thale. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 226 (Bonn 2013).

Limbuský / Sankot / Březinová / Likovský 2015: P. Limbuský, P. Sankot, H. Březinová u. J. Likovský, Laténské pohřebiště v pískovnách u Vliněvsi, okr. Mělník. Památky archeologické 106, 2015, 181–246.

Mangel / Danielisová / Jílek 2013: T. Mangel, A. Danielisová u. J. Jílek, Keltové ve východních Čechách (Hradec Králové / Nasavrky Pardubice 2013).

Mansfeld 1973: G. Mansfeld, Die Fibeln der Heuneburg 1950-1970. Ein Beitrag zur Geschichte der Späthallstattfibel. Römisch-Germanische Forschungen 33, Heuneburgstudien II (Berlin. 1973).

Megaw / Megaw 1998: M. R. Megaw u. J. V. S. Megaw, The stone head from Mšecké Žehrovice: an essay on the human head in Early Celtic art. In: N. Venclová, Mšecké Žehrovice in Bohemia. Archaeological background to a Celtic hero. 3rd-2nd cent. B. C. (Sceaux 1998) 281-292.

Megaw / Megaw 2002: J. V. S. Megaw u. M. R. Megaw, The bronze mount from Droužkovice, northwest Bohemia. Památky archeologické 93, 2002, 173-193.

Megaw / Megaw 2010: J. Megaw / S. Megaw, The stamped sherd from Kanín (Central Bohemia): a further essay on early La Tène art style. Archeologické rozhledy 62, 2010, 311-325.

Metzner-Nebelsick 2009: C. Metzner-Nebelsick, Symbole der Macht in der Bronze- und Eisenzeit Europas. In: Beiträge zur Hallstatt- und Latènezeit in Nordostbayern und Thüringen, Tagung vom 26.-28. Oktober 2007 in Nürnberg. Beiträge zur Vorgeschichte Nordostbayerns 7, 2009, 13-26.

Michálek 1977: J. Michálek, Knížecí mohyly z časně laténské u Hradiště, okr. Písek. Příspěvek k historii nálezu z r. 1858 – Frühlatènezeitliche Fürstengräber bei Hradiště, Bez. Písek, Südböhmen. Ein Beitrag zum Fund aus dem Jahre 1858, Archeologické rozhledy 29, 1977, 634-643.

1985: J. Michálek, Hrobové nálezy charakteru plochých keltských pohřebišť (LT B – C1) z jižních Čech – Grave finds of the Celtic flat cemetery type (LT B – C1) from S-Bohemia, Archeologické rozhledy 37, 1985, 273–296.

1992: J. Michálek, Eine mediterrane Glasscherbe aus Südböhmen-ČSFR (Vorbericht), Germania 70, 1992, 123-126.

2011: J. Michálek, K nálezům halštatských spon se zdobenou patkou (Fusszierfibeln) v jižních Čechách – Zu den Funden von Fusszierfibeln der Hallstattzeit in Südböhmen. Archeologie ve středních Čechách 15, 2011, 313-321.

2017: J. Michálek, Mohylová pohřebiště doby halštatské (Ha C – D) a časně laténské (LT A) v jižních Čechách – Die Hügelgräberfelder der Hallstatt- (Ha C – D) und frühen Latènezeit (LT A) in Südböhmen, díly 1/1. - 1/2. Komentovaný katalog, 1/3. Tabulky (Praha 2017).

Michálek / Venclová 1992: J. Michálek u. N. Venclová, Ein mediterraner Glasfund aus der späthallstattzeitlichen Siedlung bei Strakonice in Südböhmen, Ostbairische Grenzmarken. Passauer Jahrbuch für Geschichte Kunst u. Volkskunde 34, 1992, 9-24.

- Miron 1989: A. Miron, Toilettebestecke mit Scharnierkonstruktion. *Archaeologia Mosellana* 1, 1989, 41- 65.
- Mírová / Golec 2018: Z. Mírová u. M. Golec, Hallstatt Princely Graves from Brno-Holásky 1 and 2 in the Central European Context. *Archaeologiae Regionalis Fontes* 13. Olomouc.
- Moosleitner / Pauli / Penninger 1974: F. Moosleitner, L. Pauli u. E. Penninger, Der Dürrnberg bei Hallein II. Katalog der Grabfunde aus der Hallstatt- und Latènezeit 2 (München 1974).
- Morávek et al. 1985: P. Morávek et al., Zhodnocení prognóz zlata v Českém masívu. MS Geofond (Praha 1985).
- Motyková 1986: K. Motyková, A settlement site from the Early La Tène Period at Dolní Břežany by Prague, *Archaeology in Bohemia 1981-1985* (Prague 1986) 135-142.
- 2003: K. Motyková, Keltské hradiště Závist 14 let po ukončení systematického archeologického výzkumu, *Archeologické rozhledy* 55, 2003, 610-617.
- Motyková / Drda / Rybová 1977: K. Motyková, P. Drda u. A. Rybová, The position of Závist in the early La Tene period in Bohemia - Postavení Závisti v časně laténské v Čechách, *Památky archeologické* 68, 1977, 255-315.
- 1984: K. Motyková, P. Drda u. A. Rybová, Opevnění pozdně halštatského a časně laténského hradiště Závist - Fortification of the Late Hallstatt and Early La Tène Stronghold of Závist. *Památky archeologické* 75, 1984, 331-444.
- Novotná 2001: M. Novotná, Symbole vom Rad und Sonne in der Kunst der Bronzezeit. In: B. Gediga, A. U. Mierzwiński, W. Piotrowski, W. (Hrsg.), *Die Kunst der Bronzezeit und der frühen Eisenzeit in Mitteleuropa*, Biskupiner Archäologische Arbeiten 2, (Wroclaw / Biskupin 2001) 365-375.
- Panke-Schneider 2013: T. Panke-Schneider, Gräber mit Waffengabe der Mittel- und Spätlatènezeit in Kontinentaleuropa. *Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums* 102 (Mainz 2013).
- Pare 1987: Ch. F. E. Pare, Der Zeremonielwagen der Hallstattzeit: Untersuchungen zu Konstruktion, Typologie und Kulturbeziehungen. In: *Vierrädrige Wagen der Hallstattzeit. Untersuchungen zu Geschichte und Technik. Monographien* 12. Mainz, 189-249.
- 1989: Ch. F. E. Pare, Ein zweites Fürstengrab von Apremont »La Motte aux Féés« (Arr. Vesoul, Dép. Haute Saône). *Untersuchungen zur Späthallstattkultur im ostfranzösischen Raum. Jahrb. RG ZM* 36, 1989 (1992), 411-472.
- 1992: Ch. F. E. Pare, Wagons and Wagon-Graves of the Early Iron Age in Central Europe. Oxford University Committee for Archaeology. *Monograph* 35 (Oxford 1992).
- 1999: Beiträge zum Übergang von der Bronze- zur Eisenzeit in Mitteleuropa. Teil II: Grundzüge der Chronologie im westlichen Mitteleuropa (11.-8. Jahrhundert v. Chr.). *Jahrb. RGZM* 46, 1999 175-315.
- 2009: Ch. Pare, Zu den Großbefestigungen des 5. Jahrhunderts v. Chr. zwischen Mittelrhein-Mosel und Böhmen. *Beiträge zur Hallstatt- und Latènezeit in Nordostbayern und Thüringen* 7, 2009, 67-86.
- 2012: Ch. Pare, Eastern relations of Early Celtic Art. In: Ch. Pare (Hrsg.), *Kunst und Kommunikation. Zentralisierungsprozesse in Gessellschaften des europäischen Barbarikums im 1. Jahrtausend v. Chr., Teilkolloquium im Rahmen des Schwerpunktprogrammes 1171 der Deutschen Forschungsgemeinschaft „Frühe Zentralisierungs- und Urbanisierungsprozesse.*

- Zur Genese und Entwicklung frühkeltischer Fürstensitze und ihres territorialen Umlandes“ (Mainz 2012) 153-178.
- Parker Pearson, M. 1982: M. Parker Pearson, Mortuary Practices, Society and Ideology: An Ethnoarchaeological Study. In: I. Hodder (Hrsg.), Symbolic and Structural Archaeology (Cambridge 1982) 99-113.
- Parzinger 1989: H. Parzinger, Chronologie der Späthallstatt- und Frühlatène-Zeit. Studien zu Fundgruppen zwischen Mosel und Save. Quellen und Forschungen zur Prähistorischen und provinzialrömischen Archäologie, Band 4, VCH Acta humaniora 1988, Weinheim.
- 1991: H. Parzinger, Vortrag zur Jahressitzung 1991 der Römisch-Germanischen Kommission. Inandiktepe – Este – Pozo Moro. Bemerkungen zur frühen Bilderzählung. Ber. RGK 72, 1991, 5-44.
- Parzinger / Nekvasil / Barth 1995: H. Parzinger, J. Nekvasil u. F. E. Barth, Die Býčí skála-Höhle. Ein hallstattzeitlicher Höhlenopferplatz in Mähren. Römisch-germanische Forschungen, Band 54 (Mainz am Rhein 1995).
- Pauli 1978: L. Pauli, Der Dürrnberg bei Hallein III. Auswertung der Grabfunde. Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 18 (München 1978).
- 1980: L. Pauli, Das keltische Mitteleuropa vom 6. bis zum 2. Jahrhundert v. Chr. In: L. Pauli (Hrsg.), Die Kelten in Mitteleuropa. Kultur, Kunst, Wirtschaft (Salzburg 1980) 25-36.
- 1985: L. Pauli, Early Celtic society: two centuries of wealth and turmoil in central Europe. In: T. C. Champion u. J. V. S. Megaw (Hrsg.), Settlement and society: aspects of West European prehistory in the first milénium B.C. (Leicester 1985) 23-43.
- 1992: L. Pauli, "Fremdstücke" im rätischen Raum. Überlegungen zu ihrem handels-, wirtschafts- und kulturgeschichtlichen Aussagewert. In: I. Metzger / P. Gleirscher (Hrsg.), Die Räter. I Reti (Bolzano / Bozen 1992), 611-629.
- Pausaniás: Cesta po Řecku II (z řeckého originálu Periégésis Hellados přeložila H. Businská), Antická knihovna 23 (Prag 1974).
- Perrin 2002: F. Perrin, Pythagoras und die Druiden. In: H. U. Cain / S. Rieckhoff (Hrsg.), Die Religion der Kelten. Fromm-fremd-barbarisch (Mainz am Rhein 2002) 7-8.
- Podborský 1994: V. Podborský, Náboženství našich prapředků. Věda do kapsy 7 (Brno 1994).
- Podborský 2006: V. Podborský, Náboženství pravěkých Evropanů – Die Religion der Ureuropäer (Brno 2006).
- Pokorný, P. – Boenke, N. – Chytráček, M. – Nováková, K. – Sádlo, J. – Veselý, J. – Kuneš, P. – Janovská, V. 2006: Insight into the environment of a pre-Roman Iron Age hillfort at Vladař, Czech Republic, using a multi-proxy approach, Vegetation History and Archaeobotany 15/4, 419-433 (**Impakt faktor: 0.649, rok: 2006**).
- Potrebica 2012: H. Potrebica, Religious Phenomena of the Hallstatt Communities of Southern Pannonia. In: S. Berecki (Hrsg.), Iron Age Rites and Rituals in the Carpathian Basin (Targu Mures 2012) 9-29.
- Renfrew 1973: A. C. Renfrew: Wessex as a social question. Antiquity 47, 1973, 221-223.
- Rieckhoff / Biel 2001: S. Rieckhoff / J. Biel, Die Kelten in Deutschland (Stuttgart 2001).
- Rustoiu 2018: A. Rustoiu, Die Kelten und die indigene Bevölkerung im Osten der Großen Ungarischen Tiefebene und in Siebenbürgen während der jüngeren Vorrömischen Eisenzeit.

- In: W. David (Hrsg.), Roms unbekannte Grenze. Kelten, Daker, Sarmaten und Vandalen im Norden des Karpatenbeckens 4. Jh. v. Chr. bis 4. Jh. n. Chr. (Manching 2018) 22-29.
- Sankot 1978: P. Sankot, Struktur des latènezeitliches Gräberfeldes von Jenišův Újezd, in: Waldhauser, J. et al., Das keltische Gräberfeld bei Jenišův Újezd in Böhmen (Teplice 1978) 78-93.
- 1993: P. Sankot, L' équipement personnel et sa signification sociale illustrés par l' exemple des nécropoles celtiques de Bohême, in: *Révue archéol. Ouest*, Supplément no. 6, 1993, 311-327.
- 2002a: P. Sankot, Beitrag zum Fundstoff der Grabhügel aus Hradiště bei Písek. In: P. Čech u. Z. Smrž (Hrsg.) *Festschr. Drahomír Kouřecký. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Nordwestböhmens* 9 (Most 2002) 197-208.
- 2002b: P. Sankot, Zu den Ergebnissen der neuen Konservierung des Falerenensembles aus Nevězice. *Sborník Západočeského muzea v Plzni Historie* XVI, 2002, 152-163.
- 2002c: P. Sankot, Eisenzeitliches Kunsthandwerk als Spiegel von Fernkontakten. In: A. Lang - V. Salač (Hrsg.) *Fernkontakte in der Eisenzeit, Konferenz Liblice 2000* (Praha 2002) 83-101
- 2003: P. Sankot, Les épées du début de La Tène en Bohême. *Fontes archaeologici Pragenses* 28 (Pragae 2003).
- 2007: P. Sankot, Les déformations rituelles dans les tombes à incinération au début de La Tène en Bohême. In: V. Kruta u. G. Leman-Deliverie (Hrsg.), *Feux des morts, foyers des vivants. Les rites et symboles du feu dans les tombes de l' Age du Fer et de l' époque romaine*. *Revue du nord* 11, 2007, 157-167.
- 2009: P. Sankot, Zum Fundstoff vom Berg Rubín (Nordwestböhmen) und der Bedeutung des Fundorts in der Hallstatt- und Frühlatènezeit, *Archeologické rozhledy* 61, 2009, 31-62.
- 2012: P. Sankot, Bemerkungen zur Wiederauffindung des späthallstattzeitlichen Wagengrabs von Kladruby, Bezirk Rokycany, Westböhmen – *Poznámky k znovuoobjevenému hrobu na voze z Kladrub, okr. Rokycany, Arch. Rozhledy* 64, 2012, 695-722.
- 2014: P. Sankot, Der Donaauraum und Bohmen im dritten Jahrhundert vor Christus. In: J. Čížmářová, N. Venclová, G. Březinová (Hrsg.), *Moravské křižovatky. Střední Podunají mezi pravěkem a historií* (Brno 2014).
- Sankot / Fořt / Vopálenský / Kumpová / Vavřík 2017: P. Sankot, M. Fořt, M. Vopálenský, I. Kumpová u. D. Vavřík, *Výsledky nového průzkumu časně laténských mečů z Chlumu u Rokycan a z Vlčí, okr. Plzeň – jih. Archeologie v západních Čechách* 12, 2017, 93-102.
- Schönfelder 2002: M. Schönfelder, *Das spätkeltische Wagengrab von Boé (départ. Lot-et-Garonne). Studien zu Wagen und Wagengräbern der jüngeren Latènezeit*. Monogr. RGZM 54 (Mainz 2002).
- Schußmann 2008: M. Schußmann, *Die Latènezeit im südlichen Mittelfranken*. UPA 161 (Bonn 2008).
- 2008a: M. Schußmann, Die östlichen Nachbarn der Hallstattfürsten – Siedlungshierarchien und Zentralisierungsprozesse in der Südlichen Frankenalb zwischen dem 9. und 4. Jh. v. Chr. Zielsetzungen, Forschungen und erste Ergebnisse. In: D. Krausse / Ch. Steffen (Hrsg.), *Frühe Zentralisierungs- und Urbanisierungsprozesse. Zur Genese und Entwicklung frühkeltischer Fürstentümer und ihres territorialen Umlandes*. *Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg* 101 (Stuttgart 2008), 299-318.

- 2012: M. Schußmann, Siedlungshierarchien und Zentralisierungsprozesse in der Südlichen Frankenalb zwischen 9. und 4. Jh. v Chr. Berliner Archäologische Forschungen 11 (Rahden/Westf. 2012).
- 2019: M. Schußmann, Die Kelten in Bayern. Archäologie und Geschichte (Regensburg 2019).
- Schwappach 1973: F. Schwappach, Frühkeltisches Ornament zwischen Marne, Rhein und Moldau. Bonner Jahrbücher 173, 1973, 53-111.
- Smejtek / Švédová 2016: L. Smejtek u. J. Švédová, Bronzový koník z Mladé Boleslavi - A small bronze horse from Mladá Boleslav, Archeologie ve středních Čechách 20, 2016, 9-30.
- Smrž 1996: Z. Smrž, Das frühlatenèzeitliche Gehöft bei Droužkovice (Kr. Chomutov, NW-Böhmen) - Časně laténský dvorec u Droužkovic (okr. Chomutov, SZ Čechy), Památky archeologické 87, 1996, 59-94.
- Soudská: 1994: E. Soudská, Die Anfänge der keltischen Zivilisation in Böhmen. Das Gräberfeld Manětín-Hrádek mit einem Beitrag von Natalie Venclová, Glasperlen aus dem Gräberfeld Manětín-Hrádek (Prag 1994).
- Szabó 1976: M. Szabó, Auf den Spuren der Kelten in Ungarn (Budapest 1976).
- 1992: M. Szabó, Les Celtes de l'Est (Paris 1992). Szabó / Fekete 2011: G. Szabó, G. / M. Fekete, Janus-szobor Pannoniából, a kora vaskori Regöli-csoport lelöhelyéről. A Wosinsky Mór muzeum Évkönyve XXXIII (Szekszárd 2011) 15-105.
- Tomedi 2002: G. Tomedi, Das hallstattzeitliche Gräberfeld von Frög. Die Altgrabungen von 1883 bis 1892 (Budapest 2002).
- 1979: W. Torbrügge, Die Hallstattzeit in der Oberpfalz. I. Auswertung und Gesamtkatalog. Materialhefte zur bayerischen Vorgeschichte 39 (Kallmünz/Opf. 1979).
- Trachsel 2004: M. Trachsel, Untersuchungen zur relativen und absoluten Chronologie der Hallstattzeit. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 104 (Bonn 2004).
- Trebsche 2011: P. Trebsche, Die Architektur der ältereisenzeitlichen Siedlung von Prag 9 – Miškovice. Zu einem neuen Gebäudetyp mit elliptischer Palisade. Památky archeologické 102, 2011, 217-270.
- 2011: M. Trefný, Attická keramika jako významný doklad jižního importu v prostředí pozdně halštatských až časně laténských Čech. Památky archeologické 102, 2011, 271-306.
- Trefný / Chytráček / Hanykýř / Kloužková 2012: M. Trefný, M. Chytráček, V. Hanykýř u. A. Kloužková, Importe und Nachahmungen attischer Keramik in Böhmen als Indikator für Fernkontakte. In: C. Tappert / Ch. Later / J. Fries-Knoblach et al., Wege und Transport. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 69 (Langenweissbach 2012), 131-144.
- Trefný / Slabina 2015: M. Trefný u. M. Slabina, K nejdůležitějším aspektům architektury, hmotné kultury a k významu halštatského hradiště v Minicích (Kralupy nad Vltavou, okr. Mělník). Archeologické rozhledy 67, 2015, 45-78.
- Veit 2000: U. Veit, König oder Hohepriester? Zur These einer sakralen Gründung der Herrschaft in der Hallstattzeit, Archäologisches Korrespondenzblatt 30, 2000, 549-568.
- Venclová 1998: N. Venclová, Mšecké Žehrovice in Bohemia. Archaeological background to a Celtic hero. 3rd-2nd cent. B.C. (Sceaux 1998).
- 2002: N. Venclová, Bronzy z Bohosudova – Bronze objects from Bohosudov, NW Bohemia, in: P. Čech / Z. Smrž (Hrsg.), Festschr. Drahomír Koutecký, Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Nordwestböhmens 9 (Most 2002) 271-277.

- 2002a: N. Venclová, Druidové, archeologie a historie – Die Druiden, Archäologie und Geschichte, Památky archeologické 93, 2002, 153-172.
- 2018: N. Venclová, Zoomorphic motifs on La Tène pottery: regular decoration or graffiti? Archeologické rozhledy 70, 2018, 91-109.
- Venclová / Hulínský / Henderson / Chenery / Šulová / Hložek 2011: N. Venclová, V. Hulínský, J. Henderson, S. Chenery u. L. Šulová / J. Hložek, Late bronze age mixed-alkali glasses from Bohemia. Archeologické rozhledy 63/4, 2011, 559-585.
- Vries 1961: J. Vries, Keltische Religion. Die Religionen der Menschheit 18 (Stuttgart 1961)
- Vokolek 1985: V. Vokolek, Slezskoplatěnické hradiště v Habřině. Archeologické rozhledy 37, 1985, 607-614.
- 1986: V. Vokolek, Výzkum v Chrudimi-Pumberkách. Zpravodaj Krajského muzea východních Čech v Hradci Králové XIII, 1986, 50-55.
- 2015: V. Vokolek, Pozdní doba halštatská – konec lidu popelnicových polí. In: Proti proudu času. Pardubicko v pravěku a raném středověku (Pardubice 2015) 44-47.
- Vorlauf 1997: D. Vorlauf, Die etruskischen Bronzeschnabelkannen. Eine Untersuchung anhand der technologisch-typologischen Methode. Internationale Archäologie 11 (Espelkamp 1997).
- Vrenčur 2013: I. Vrenčur, Ritual, Sign, Identity. The case of ceremonial instrument from Wait 1995: G. A. Wait, Burial and the otherworld, in: M. J. Green (edit.), The Celtic world (London / New York 1995) 489-511.
- Waldhauser 1979: J. Waldhauser, Konfrontation der antropologischen archäologischen Ermittlung von Männer-, Frauen- und Kindergräbern aus den keltischen Nekropolen Böhmens, Anthropologie XVII, 1979, 55-62.
- 1987: J. Waldhauser, Keltische Gräberfelder in Böhmen. Bericht der Römisch – Germanischen Kommission 68, 25-179.
- Waldhauser / Mangel 2011: J. Waldhauser u. T. Mangel, Časně laténská schránka mořského plže z Tuněchod, okr. Chrudim. Archeologie ve středních Čechách 15, 2011, 398-420.
- Wels-Weyrauch 1978: U. Wels-Weyrauch, Die Anhänger und Halsringe in Südwestdeutschland und Nordbayern. Prähistorische Bronzefunde XI/1 (München 1978).
- 1991: U. Wels-Weyrauch, Die Anhänger in Sudbayern. Prähistorische Bronzefunde XI/5 (München 1991).
- Wieland 1996: G. Wieland, Die Spätlatènezeit in Württemberg. Forschungen zur jüngeren Latènekultur zwischen Schwarzwald und Nördlingen Ries. Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 63 (Stuttgart 1996).
- Zimmermann 2003: E. Zimmermann, Figthen. Faustkampf in der Situlenkunst – Kamp der Fäuste. Arheološki vestnik 54, 2003, 225-241.

Citační analýza z Web of Science (M. Chytráček): h-index je 3, celkový počet citací 49